

RAZGOVORI S GEORGOM LUKACSEM

Rowolt-verlag, Reinbeck bei
Hamburg 1967.

Razgovore s Lukacsem, održane prošle jeseni u Budimpešti, publicirane u ljetu 1967. organizirao je Theo Pinkus. Namjera ovih razgovora je dvostruka: propedeutska i dokumentarna. Zelja organizatora je naime s jedne strane bila da suvremenu Lukacsevu misao, u pojednostavljenom obliku razgovora, približi širem krugu čitalaca, a s druge strane, budući da osobine ličnosti jasnije dolaze do izražaja u razgovoru nego u stilu suhih znanstvenih formulacija, tu istu publiku upozna i s Lukacsevom ličnošću. Treba reći da je u tome i uspio. Koliko god mu je u tome pomogao sam Lukacs, jasnoćom, jednostavnošću i živošću svojih misli i formulacija, toliko i pogodan izbor sugovornika. Očito je Pinkusu bilo jasno kako je za razgovor neophodna ne samo različitost stavova (dijalog inače postaje monolog), nego i zajednička baza razgovora (dijalog se inače pretvara u dva međusobno ničim povezana monologa). Trojica njemačkih marksista - Heinz Holz, Leo Kofler i Wolfgang Abendroth - bili su stoga dosta podobne ličnosti za razgovor.

Zelja organizatora je samo povod razgovora. Razlog je nesumnjivo kako Lukacsevo djelo i ličnost, tako i objektivna činjenica da su suvremenom kasnokapitalističkom društvu raste interes za Marxovu i marksističku misao.

Jedinstvena tema razgovora raščlanjena je u tri manje, međusobno povezane, cjeline: Bitak i svijest (prvi razgovor Georg Lukacs-Heinz Holz), Individuum i društvo (drugi razgovor Georg Lukacs-Leo Kofler), Osnovno o jednoj znanstvenoj politici (treći razgovor Georg Lukacs-Wolfgang Abendroth), Zaključak (četvrti razgovor).

Tematska struktura razgovora sama govori o čemu je riječ. Prvi razgovor treba da, koliko je to u danom okviru moguće, skicira teorijsko i metodološko

izlazište, drugi da primjenom te teorije i metode osvijesti situaciju suvremenog čovjeka, radničkog i socijalističkog pokreta prije svega, iako ne isključivo, u kasnokapitalističkom društvu, a treći treba da odredi neposredne zadatke kako marksističke teorije tako i radničkog i socijalističkog pokreta.

Marxova i kapitalistička ontologija ima svoj *raison d'être*. Po Lukacsu dva su osnovna razloga tome. »Postoji, dakle, prioritet realiteta realnoga, ako tako smijem reći« (S 12), pri čemu je za njega realno identično s objektivnim, od čovjeka nezavisno postojećim. Drugi razlog je činjenica da je zbilja, iako struktura bitka ima tri međusobno »skokovito različita« oblika - anorganska priroda, organska priroda i društvo - jedinstvena »... zbilja je jedinstvena u tom smislu, što se sve pojave zbilje - bile one anorganske, organske ili društvene - zbivaju po određenim kauzalnim nizovima u određenim kompleksima sa međusobnim izmjeničnim djelovanjem unutar kompleksa«. (S 58) »Ja mislim da postoji jedinstvena zbilja, identitet u smislu, od svake ljudske postavke neovisnog, odvijanja zbilje... »Ja mislim«, kaže Lukacs, »da se na primjer priroda - kako organska tako i anorganska - zbiva i savršava po vlastitijoj dijalektici, neovisno od teleoloških postavki čovjeka.« (S 58). To je izlazište Lukacseve ontologije. Predmet ontologije je »zbiljski bivstvujuće« (das wirkliche Seiende). Njegove bitne osobine su da je kompleksno (Lukacs se pri tom poziva na Hartmanna) i da je povijesno. Spoznaja zbiljski bivstvujućeg je moguća jedino ako se shvati ne samo da se elementi kompleksnog moraju izvesti iz njegove povezanosti, nego i da je »kompleksno primarno egzistirajuće« (S 12). Zadatak ontologije je stoga »istraživati bivstvujuće s obzirom na njegov bitak (das Sein) i pri tom otkriti različite stupnjeve i veze unutar bivstvujućeg« (S 12). Bitak je prema tome unutarnja povezanost bivstvujućeg. Samim tim on nije, iako njegova struktura ima tri različita oblika, nešto statično. Strogo uzeto bitak niti nije, on biva. »Bitak je proces povijesne vrsti« (S 15). To važi ne samo

za društveni bitak koji je posredovan ljudskim radom, nego i za prirodu kako organsku tako i neorgansku. Priroda ima svoju povijest neovisno od čovjeka. »Postoje prvi predznaci za to da zakoni spajanja materije. Držim da nije isključeno takvih kompleksa kao što je na primjer sunce, nisu u cijelom univerzumu jednaki. U različitim zvjezdanim sistemima već se našlo različite oblike spajanja materije. Držim da nije isključeno da će znanost jednom otkriti povijest spajanja materije, pri čemu će se taj vječni oblik materije, koji je u vrijeme Galilea i Newtona bio veliki revolucionarni princip, pokazati kao epoha ili period u povijesnom razvoju strukture materije« (S 16).

Tim je određen i metod Lukacseve ontologije. On je povijesno-genetski. Spoznaja unutarnje povezanosti i ustrojnosti zbiljski bivstvujućeg moguća je jedino izvođenjem njegove geneze.

Ali ne jedino metod. Time je određeno i mjesto u sistemu znanosti. Ontologija je znanost nad znanostima, svima nadređena i premoćna. To mjesto proizlazi kako iz predmeta tako i metoda ontologije.

To su ukratko izložene temeljne teze Lukacseve ontologije. I u razgovorima su one bile samo izložene, a ne izvedene. Možda drugačije, s obzirom na namjeru i obim razgovora nije niti moglo biti. Eventualne kritičke objekcije su time ne samo otežane, nego dijelom i neosnovane. Tek izvod teza, naime, i argumenti u njemu upotrijebljeni (a ne primjeri, kao što je to Lukacs ovaj puta bio prisiljen učiniti) omogućit će potpun sud o Lukacsevoj ontologiji.

Ipak već samo postavljanje problema implicira moguća rješenja. Postavljajući problem u skladu s cijelom evropskom filozofskom (moglo bi se reći metafizičkom) tradicijom, polazeći od identiteta zbilje i prioriteta realnog, Lukacsu se, kao i njegovim prethodnicima, kao centralni problem postavlja problem određenja principa individualuacije različitoga. Kako će Lukacs, i hoće li, prevladati obje varijante evropske metafizike – mehanističko materijalističku i apsolutno idealističku – ostaje da se vidi iz izvoda. Neće li i njegovo rješenje ostati nedorečeno ili završiti ipak samo u jednoj od već poznatih varijanata? Odgovor treba sačekati. Vjerojatno će biti sadržani u najavljenoj knjizi »Ontologija društvenog bitka«, koja treba da se pojavi doskora.

Pokušavajući u drugom razgovoru dati dijagnozu suvremenog industrijski razvijenog, kapitalističkog društva i individua u njemu, Lukacs polazi od činjenice da se kapitalizam poslije velike krize tridesetih godina promijenio. Iako kapitalizam nije prestao biti kapitalizam, promjena se zbila. Zbila se na dva plana. Kapitalizam je, prvo, postao totalitaran. On je zahvatio ne samo laku industriju, industriju potrošnih dobara, nego i usluge, što u Marxovo vrijeme nije bio slučaj. A »to ima jednu drugu i daljnju konsekvenciju, da se izrabljivanje radničke klase sve više pomiče od izrabljivanja kroz apsolutni višak vrijednosti prema izrabljivanju kroz relativni višak vrijednosti« (42). Rezultat utemeljenja izrabljivanja radničke klase u većem i bržem razvoju sredstava za proizvodnju (umjesto produženja radnog vremena) jest s jedne strane povišenje životnog standarda cjelokupnog društva, pa i radničke klase, ali i podjelom rada uzrokovana destrukcija individua, njegova potpuna impersonalizacija i manipulacija. Fenomen otuđenja, koji se u Marxovo vrijeme pojavljivao kao onečovječenje, svedenost čovjeka na njegovu puku životinjsku egzistenciju, sada se pojavljuje kao totalno postvarenje, praznina individua čije su životinjske potrebe uglavnom zadovoljene. Stoga na mjesto nekadašnje borbe za više slobodnog vremena i više najamnine u prvi plan stupa borba za slobodno, smisljeno, nemanipulirano slobodno vrijeme i mogućnost njegova preobražaja u produktivnu dokolicu (iako to ne znači da su stari problemi prevladani, te da ne mogu s eventualnom krizom stupiti ponovo u prvi plan). Sprečavanje i razotkrivanje ne samo manipulacije (kako manipulacije potrošnje, tako i manipulacije na političkom planu) nego i njezinih društvenih korijena i uzroka, te pokazivanje njezine utemeljenosti u društvenom bitku suvremenog društva, postaje tako centralni problem suvremenog socijalističkog pokreta. Kako manipulaciji nije izložena jedino i prije svega radnička klasa, nego isto tako namještenici i inteligencija, to se subjektivna baza socijalističkog pokreta proširuje.

Otuda proizlazi da je završena »herojska faza« socijalističkog pokreta, te otpor protiv suvremenog kapitalizma mora biti organiziran na nov način i novim sredstvima. Suvremeni socijalistički pokret se, slikovito govoreći, nala-

zi u predmarksovskoj, furijerističkoj fazi, u vrijeme kad su determinirajuće objektivne tendencije već prisutne i znanstveno spoznate, ali još ta spoznaja nije zahvatila mase. Ne samo to. Još nije sasvim izdiferenciran subjekt otpora.

Zadaci suvremenog socijalističkog pokreta sadržani su već u ovom određenju. Teorijski je važno prije svega seriozno i temeljito istraživati i osvještavati suvremenu društvenu zbilju. Stoga je neophodno formirati »trustove mozgova« i to jedino od ljudi koji ne potječu iz redova partijske i sindikalne birokracije. Formiranje takvih »trustova mozgova« neophodno je ne samo zbog toga što je danas objektivno nemoguće da jedan čovjek ovlada svim znanstvenim činjenicama neophodnim za vođenje politike (što je u doba Lenjinja još bilo moguće) nego još više zbog toga što je ta birokracija u više navrata pokazala da je nesposobna za teorijsko mišljenje. »Jer ti su slojevi naviknuti na manipulaciju, i nespustano znanstveno promatranje, prije svega onoga što nije, u tim je slojevima isključeno.« (S 79) Otuda slijedi značajna uloga inteligencije u suvremenom socijalističkom pokretu. Ali to nije jedini njen zadatak. Suvremeno tehnički razvijeno društvo je doduše povisilo standard velikoj većini stanovništva, ali ono nije, i tu upravo leži šansa socijalističkog pokreta, uspjele stvoriti unutarnje zadovoljstvo sa postojećim. Iako to nezadovoljstvo, unutar njih nemir, nelagoda, strah, osjećaj usamljenosti i nemoći još nije osviješteno, ono daje mogućnost akcije. Inteligencija je onaj društveni sloj koji bi, koristeći različite primjere političke i društvene manipulacije trebao osvještavati to nezadovoljstvo, unoseći u te nezadovoljne mase svijest o njihovoj društvenoj situaciji ukazujući na njegove prave uzroke. Samim tim se postavlja i drugi zadatak praktičnog pokreta. Budenje svijesti pojedinca o njegovim pravima i borba za ozbiljenje istinske socijalne demokracije.

U socijalistim zemljama bitan zadatak jest borba protiv staljinizma. Iako je proces destalinizacije već počeo on se još uvijek zbiva uglavnom staljinističkim metodama. Borba protiv staljinističkih metoda je stoga bitan zadatak socijalizma na Istoku. Rezultat će biti dvostruk. Olakšat će se borba socijali-

stičkim snagama na Zapadu i regenerirati staljinizmom uškopljena Marxova teorija na Istoku.

Svi napori inteligencije na Zapadu imat će uspjeha jedino ako se uspije povezati s jedino objektivno mogućim subjektom borbe protiv kapitalizma – proletarijatom. Utoliko je uporedo s borbom protiv manipulacije, borbom za ozbiljenje socijalne demokracije, neophodno u prvi plan staviti borbu za radničko suodlučivanje u privredi.

Ovih nekoliko teza predstavljaju ne samo dijagnozu suvremene društvene i političke situacije, nego bi trebale biti nada i utjeha rezignirajućem socijalističkom pokretu na Zapadu. Jesu li one to doista u stanju?

Sansu suvremenog socijalističkog pokreta Lukacs vidi u borbi protiv manipulacije – kako manipulacije potrošnih dobara, kulture tako i politike – u borbi za zbiljsku socijalnu demokraciju (umjesto postojeće demokracije na papiru). Pod demokracijom on podrazumijeva mogućnost spoznaje zbiljskih društvenih procesa i njihove kontrole od strane udruženih individua. Lukacs je svjestan da demokracija pretpostavlja *politički samosvjesne* individue. On je isto tako svjestan da suvremeni način proizvodnje svojom imanentnom logikom destruirira individualnost individua, pretvarajući političke subjekte u puke objekte i instrumente svog autonomnog funkcioniranja. Koliko to razaranje ide daleko nedvosmisleno je pokazao tokom razgovora Leo Kofler, govoreći o fenomenu koji on naziva iracionalizmom, a koji se manifestira tako što suvremeni građani strahuju od individualnosti, posebnosti i različitosti, a istovremeno žele da *budu kao drugi*, jednaki u svemu, počev od hrane, pića i odjeće do čitanja istih knjiga i poštovanja istih idola.

Lukacs vidi izlaz u osvještavanju individua. Otuda pridaje veliku ulogu inteligenciji i znanosti.

Međutim je li to doista izlaz, je li to šansa?

Kapitalističko društvo je po Marxu završna etapa ljudske prethistorije. Ono je završna etapa u tom smislu što ono konsekventno dovodi do kraja proces raspadanja i međusobnog suprotstavljanja prvobitno jedinstvenih »momenata« rada (predmeta rada, sredstava za rad i ljudske svrshodne djelatnosti) i oslobada rad njegove vezanosti za bilo što i bilo koga izvan njega samoga, utemeljujući čovjeka u njemu samome. Ta

utemeljenost čovjeka u njemu samome rezultira individualizacijom pojedinaca (individuum je historijski proizvod, kaže Marx) i samosvijesću individua o svojoj samodostatnosti, samoodređenosti i svemoći. (Filozofski humanizam, religiozni protestantizam). Pojedinaac je radnik slobodan da raspoláže svojim radom i jednak s drugim kao radnikom. Marx osobito ističe kako je posljedica te apstrakcije rada robna proizvodnja, ali i činjenica da su pojedinci na tržištu, gdje se njihovi radovi susreću kao robe i prometne vrijednosti (bilo kao živi ili kao mrtvi rad) jednaki. To je dakle inauguriralo rad kao jedini medijator svih svojih struktura. Međusobno jednaki i slobodni pojedinci, međusobno neovisni, u međusobnoj konkurenciji svojih radova samostalno »kuju svoju sreću«. Politički oblik toga društva je liberalna demokracija. Ali jednako kao što je istina slobodne konkurencije ekonomski monopol, tako je i istina demokracije osamostaljenje totalne i totalitarne političke države. Upravo stoga je isticanje borbe za demokraciju kao *strateškog* cilja suvremenog socijalističkog pokreta jednako tako anahrono kao i borba za ekonomski liberalizam. Između ostalog to svjedoči i broj glasova koje dobivaju tradicionalne liberalne stranke, stranke individualista kako se same nazivaju. Alternativa demokraciji jest i jedino može biti instinsko ljudsko društvo, društvo s onu stranu demokracije. Razumije se samo po sebi, to uostalom iz rečenog proizlazi da je demokracija (kao oslobođenje zajednice) kao uostalom i kapitalizam, pretpostavka – kako to Marx kaže – tog društva slobodnih individua.

Zašto Lukacs nije suvremenom socijalističkom pokretu ukazao kao mogućnost i zadatak borbu za transdemokraciju, ljudsku zajednicu?

Nema sumnje da tu bitnu ulogu igraju politički razlozi. Staljinizam sa svim njegovim posljedicama i implikacijama, podjela svijeta na blokove, hladni, i ne samo hladni rat, neuspjeh socijalne demokracije 20-ih godina itd.

Ali nisu jedino politički razlozi koji su ga u tome spriječili. Pored njih postoje i teorijski.

Za vrijeme razgovora Lukacs često mašta o pokretu koga nema, ali uopće ne mašta što bi taj pokret doista učinio da mu se doista pruži povijesna mogućnost da ozbilji svoje ciljeve. Zašto Lu-

kacs o tome ne mašta? Zato što pretpostavlja da je to iz tradicije radničkog pokreta poznato ili zato što se ne usuditi maštati da bi se to doista doglo zbiti. Sudeći po optimizmu Lukacsa, radi se o onom prvom. Pa ipak je li to doista poznato? Do sada najbučnije zastupana politička parola političara u radničkom pokretu bila je i jest – ukidanje privatnog vlasništva i planska privreda. Lukacs i sam u svom određenju socijalizma kaže: »To znači uzevši ekonomiju u širem smislu toliko da socijalizam spram dosadašnjih klasnih društava znači skok, u kojem socijalizam nastupa sa zahtjevom da cjelokupnu privredu podredi svjesnim ljudskim teleološkim postavkama.« (S 66)

Te zahtjeve postavio je i Marx. Međutim jesu li političari koji su se u radničkom pokretu borili za njihovo ozbiljnije mislili isto što i Marx? Misli li Lukacs isto što i Marx?

Na stranu to što ni jedna zemlja na svijetu više ne proizvodi bez plana. Što Lukacs vjerojatno dobro zna. Lukacs bi morao imati na umu da u socijalističkim zemljama nema privatnog vlasništva, pa se i proizvodi i raspodjeljuje po planu, ali da to još niti izdaleka ne znači da u tim zemljama ne postoji problem postvarenja individua, njegove nemoci i njegove ovisnosti. Što više, moglo bi se govoriti o tome da se taj fenomen u tim zemljama sve više razvija s razvojem njihove industrijske i tehničke moći.

Zašto je to tako? Zato što su gotovo svi Marxovi sljedbenici zaboravili da za Marxa privatno vlasništvo nije pravo, iako se u suvremenom društvu *pojavljuje* kao pravo. Samim tim promjena pravnog subjekta privatnog vlasništva ne znači i ukidanje privatnog vlasništva. Marx je privatno vlasništvo odredio kao način proizvodnje života, prema tome kao temeljni odnos suvremenog svijeta. Analiza tog procesa pokazuje da je rezultat privacije kao procesa proizvodnje života – rad, apstraktna radna sposobnost. Ona je tako samo jedan od oblika (subjektivni) pojavljivanja privatnog vlasništva, pri čemu je Marxu privacija identična s podjelom rada. Podjela rada međusobno mu se uvjetuje i određuje s robnom proizvodnjom. Otuda i proizlaze zahtjevi koje je Lukacs, ali ne samo Lukacs, potpuno zaboravio: odumiranje države, prevladavanje politike i što je najvažnije ukidanje robne proizvodnje i podjele rada, od-

nosno rada. Uspostavljanje medijatora svih društvenih struktura različitog od rada je tako jedina mogućnost ozbiljenja ljudskog, ne više demokratskog društva. Zadatak je otuda ili angažman na ozbiljenju ove vizije ili je odbaciti kao iluziju. Lukacs tu alternativu ne prihvaća. Nije li mu se to desilo zato što je u svojoj teoriji od samog početka prihvatio rad kao temelj cijele povijesti, samo zato što je on to na različite načine bio kroz cijelu povijest?

Ivan Prpić

J. RITTER

HEGEL I FRANCUSKA REVOLUCIJA

„Ueselin Masleša“—Logos, Sarajevo 1967.

Ritterova interpretacija a i obrana Hegela od tradicionalnih kritika tematizirana je u horizontu *filozofije* (Hegel) i *vremena* (francuska revolucija). Filozofiji, koja je uvijek nastojala shvatiti prisutno kao *um bitka*, suprotstavlja se jedna epoha vremena koja u svojoj emancipativnoj strasti ne vidi više mogućnost da se stare kategorije metafizike primijene na novi sadržaj. Ovaj prijepor tradicije i suvremenosti sabire se oko francuske revolucije, a filozofija kao misao vremena sama postaje njegov konstitutivni element.

Ritterova teza glasi: Hegel je od svojih prvih spisa pa sve do posljednjih *filozof francuske revolucije*. Time se problemi tradicionalne metafizike povezuju sa spoznajom vremena, odnosno vrijeme se podiže na ontološki nivo. Dakle, osnovni problem koji se pojavljuje kod Hegela je kako pomiriti s tradicijom ono što je francuska revolucija iznijela na svjetlo dana. Temeljni pojam kojim Ritter želi to objasniti je *razdvoj* (Entzweiung).

Novo doba dovelo je do *razdvoja* svjetskog procesa na dva pola: *objektivni* (prosvjetiteljstvo) i *subjektivni* (romantizam), na *gradansko društvo* i *državu*. Ovaj radikalni rascjep svjetskog procesa sagledan je kako od strane liberala R. Hayma i pozitivista Comta tako i od strane romantičara Novalisa, kao radikalna emancipacija od prošlo-

sti. Dok pozitivistička struja vidi u emancipaciji od prošlosti pozitivan znak u oslobođenju čovjeka od teoloških i metafizičkih iluzija, dotle romantizam odbacuje objektivitet u ime subjektiviteta, oplakujući lijepa stara vremena. Jedni i drugi slažu se u činjenici da je nastupilo doba koje se radikalno razlikuje od svih prijašnjih povijesnih razdoblja.

Hegel, pak, nastoji pomiriti ove dvije tendencije vremena tezom da je povijesni supstancijalitet moguće održati jedino u ovom *razdvoju*. Medij koji ujedinjuje ova dva pola je filozofija.

Prema tome, sadržaju spekulacije kod Hegela ne izmiče ni *gradansko društvo* ni *država*, a to je najviše ogorčilo Hegelove protivnike. Tako R. Hayme, jedan od najžešćih protivnika Hegela, ne može mu oprostiti baš ovo povezivanje *tradicionalne metafizike s gradanskim društvom*. No isto tako s druge strane romantizam mu prigovara da je subjektivitet utopio u općem, odakle će tada i započeti egzistencijalna kritika Hegela.

Ritterova interpretacija nastoji iz ovakvog okvira pokazati što povijesna supstancija u ovom *razdvoju* čuva.

Centralni problem čitave *filozofije prava* je sloboda kao osnovno ustrojstvo čovjeka. Sloboda čovjeka je kako cilj povijesnog razvitka, tako i temelj svih institucija nakon francuske revolucije. U ovom svjetsko-povijesnom *razdvoju* sloboda čovjeka mora biti sačuvana i to je ona nit koja nas uključuje u evropsku tradiciju. Francuska revolucija postavlja slobodu kao princip političko-pravnog poretka nastavlja na ovakvu tradiciju.

Već je Aristotel utemeljio političko-pravni poredak na slobodnom sopstvu pojedinca. »Slobodan čovjek je onaj koji jest radi sebe samoga, ne radi drugoga« (Aristotel, *Met.*, I, 2; 982 b 25 i slj.). Političko-pravni poredak polisa pretpostavlja slobodnog, što znači, samodostatnog čovjeka. Političko-pravni poredak ima svoju svrhu tek u odnosu na ovu slobodu samostalnog pojedinca.

No ova »lijepa sloboda« (Hegel) bila je samo »slučajan, prolazan i skučen cvijet« (Hegel), jer su bili samo neki slobodni, a ne čovjek kao takav. Još je uvijek postojalo »nemilosrdno ropstvo ljudskog, humanog«. (Hegel)

Hegel ovako određuje slobodu: »Biti—kod—samoga—sebe... je sloboda, jer ako sam zavisan, to se odnosim na nešto drugo, što ja nisam... slobodan sam ako

sam kod samoga sebe« (Fil. pov. XI, 44). Dakle, sloboda je određena slično kao kod Aristotela, samo s tom razlikom što je kršćanstvo donijelo svijest da je čovjek slobodan kao čovjek.

Francuska revolucija koja želi ostvariti univerzalnu slobodu najtješnje se povezuje tako s principom svjetske povijesti kao jedinstvom slobode i ljudskog bitka. »Problem što ga je otvorio zahtjev političke slobode putem revolucije leži u tome da nađe pravni oblik slobode, a to znači da se izgradi pravni poredak koji je primjeren slobodi samostalnog bitka i za nju pravedan i koji pojedincu omogućuje da bude sopstvo i da dođe do svojeg ljudskog određenja«. (J. Ritter: *Hegel i francuska revolucija*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1967, str. 18).

Nakon ovog temeljnog određenja Ritterova interpretacija Hegela nastoji da izloži dva pola u kojima se povijesna supstancija (sloboda) ovako određena čuva.

Prvi pol je *građansko društvo* sagledano kao *sistem potreba*. Konceptiju *građanskog društva* preuzima Hegel od *teorija prirodnih prava i države* 17. i 18. st., kao i od *klasične engleske ekonomije*. U tim koncepcijama nema ničega što nije sadržano u ekonomskoj znanosti onoga vremena. Pojam prirode, kako je sadržan u ovim teorijama, ima samo metodičku namjeru da osigura obris novoga društva naspram svih ostalih povijesnih svjetova, kao i da iznađe diferenciju cjelokupne povezanosti pojedinca prema čudorednom i religijskom okvirima. Čovjek je u njima sagledan prema prirodi njegovih potreba, dok je njegova druga strana kao bića slobode rezervirana za državu.

Dakle, iz cjelokupne povijesne povezanosti izdvaja se određenje čovjeka kao *bića potreba* koje su uzete kao jedna prirodna konstanta nezavisna od povijesne mijene. Prema potrebama svi su ljudi jednaki bez obzira na njihovu religijsku, nacionalnu ili vjersku pripadnost. Ovaj momenat, prema mišljenju Rittera, je odlučan pri zasnivanju političkog određenja. Jedino na taj način možemo doći do univerzalnog određenja čovjeka, a to nam na političkom planu postavlja zahtjev univerzalne slobode.

Drugi pol u kojem se čuva ono supstancijalno čovjeka je država koja čuva pojedinca ne više kao bića potrebe već kao bića slobode. *Građansko društvo* kao *prirodna* fikcija individualizirano

je u povijesnom procesu jer sve što je *prirodno* kod Hegela još je nedostatno. Premda je u sadašnjem povijesnom trenutku supstancijalna sloboda pojedinca najbolje sačuvana u ovom *razdvoju*, ipak državi se pridaje funkcija da u budućem povijesnom procesu prevede *građansko društvo* u državu. Iz toga se vidi da je Hegel imao uvid u povijesnost »prirode« *građanskog društva* što će kasnije biti naročito značajno Marxu (Usp. npr. *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin 1953, MEGA str. 5 i slj.).

To su osnovi Ritterove interpretacije Hegela. U njima se vidi da Ritter jasno i nedvosmisleno sagledava Hegela prema modelu *industrijskog društva* i obratno, mogli bismo reći, da nam Hegel daje model društva koje će se kasnije pojaviti na pozornici svjetske povijesti.

Interesantne su Ritterove opaske prema Marxu i Marksovim interpretacijama kao što su Löwith, Marcuse, Lukács, Bloch, Hyppolite i dr.

Polazeći u svojoj interpretaciji Hegela, od osnovne kategorije *razdvajanja*, Ritter smatra da Marx, a isto tako i njegovi sljedbenici, zamjenjuje ovu kategoriju s *otuđenjem*, zaboravljajući na ono pozitivno što ona kod Hegela znači. Takav stav je moguć prema Ritteru ukoliko se otkloni Hegelova cjelina kao identitet koji pretpostavlja neidentitet. »Razdvajanje vodi do otuđivanja kad se ovaj neidentitet uklanja, a jedna ili druga strana pretvara u cjelinu, dok se kadšto druga strana potiskuje u nebitak.« (ibid. 69)

Ovo je tačno ukoliko se pretpostavi da je identitet kod Hegela nešto više nego građansko društvo ili država, subjektivno ili objektivno, prosvjetiteljsvo ili romantizam. Tada bi Ritter trebao odrediti strukturu apsoluta, a nije li *rad pojma* onaj momenat koji sve kod Hegela objedinjuje.

Nije riječ o tome, dakle, da se ne prizna *razdvoj* kod Hegela, već je riječ o tome da se taj *razdvoj* pojavljuje već unutar jedne strukture koja je *otuđena*.

I to ne otuđena niti u odnosu spram subjektivnog, niti u odnosu spram objektivnog pola, već prema onome što omogućuje i jedno i drugo, a to je bitak sâm. Hegelov centar, apsolut koji se razgranuje ili identitet je već gubitak identiteta a time i razlike.

Bez obzira na to što se ne slažemo s osnovnom postavkom Ritterove interpretacije, smatramo da je knjiga izuzetno

vrijedna svojim temeljnim poznavanjem kako Hegela tako i čitave tradicionalne problematike u kojoj Hegel misli. K tome je priložen koristan popis literature o Hegelovoj političkoj teoriji koji može zadovoljiti svakog tko se ozbiljno želi baviti ovom problematikom.

Knjigu je preveo Anđelko Habazin, a pogovor je napisao Abdulah Sarčević.

Zvonko Posavec

OTTO KLINEBERG

THE HUMAN DIMENSION
IN INTERNATIONAL
RELATIONS.

Holt, Rinehart and Winston 1965.

Suvremeni svijet stalno je suočen s opasnošću izbijanja sukoba, koji bi se mogli pretvoriti u novi svjetski rat. Najnovija sredstva razaranja imaju toliku snagu da bi taj svjetski rat sigurno bio i posljednji, ne zato što bi poslije njega zavladao svjetski mir, već zato što više ne bi bilo ljudi da započnu sukobe. »Polako saznajemo da smo prva generacija koja drži veto nad ljudskom sudbinom.« Treba sve učiniti da se taj veto i zadrži. Pri kraju drugog svjetskog rata grupa američkih psihologa napisala je manifest o ratu i miru, koji je potpisalo preko 3.000 psihologa iz cijeloga svijeta. Osnovna postavka tog manifesta bila je misao da »ne postoji ništa u ljudskoj prirodi, što bi rat učinilo neizbježivim«. To je dovelo do poznate izjave UNESCO-a, da »pošto ratovi počinju u ljudskoj svijesti, u ljudskoj svijesti je i spoznaja da se treba osigurati obrana mira«.

Na XV međunarodnom kongresu primijenjene psihologije 1962. u Kopenhagenu na jednom od simpozija razmatrana je i uloga psihologije u međunarodnim odnosima. Čitav niz psihologa (Rasmussen, J. Cohen, R. W. Russell) zalagao se za aktivniju ulogu psihologa u rješavanju aktualnih međunarodnih problema. Po mišljenju jednih, psiholozi bi trebali samostalno uzimati učesće u pregovorima, dok drugi smatraju da

bi oni trebali pripremati materijale, analizirati stavove drugih strana, i ukazivati na one uzroke nesporazuma koji sprečavaju nalaženje optimalnog rješenja. Svi su se međutim slagali da bi psiholozi trebali ukazivati na osobine nacionalnih mentaliteta – na temperament, običaje, tradicije itd.

Klineberg u svojoj knjizi ne zalaže se za aktivnu ulogu psihologa kao neposrednih učesnika u rješavanju međunarodnih sukoba. On prvenstveno naglašava potrebu razumijevanja, uočavanja onih uzroka koji sprečavaju međusobne kontakte, iskrivljuju percepcije suprotnih strana. Zato on i postavlja pitanje »Čiji je zadatak, ako ne psihologa i naučenjaka srodnih disciplina da pruže razumijevanje ljudskih bića i aspekata njihovog ponašanja koje vodi do loših odnosa i uzajamnog straha od uništenja?« U pokušaju nalaženja odgovora na ta pitanja usmjerena je i ova knjiga.

Između raznih teorija koje pokušavaju objasniti ljudsku prirodu, postoji i teorija instinkata. Tu se najčešće spominju (u vezi sa sukobom), instinkti mržnje, agresije. Razna ispitivanja pokazuju da čak 70 posto anketiranih smatra da su ratovi neizbježni, i da je to me uzrok ljudska priroda. Psiholozi naravno ne odbacuju značaj bioloških faktora, ali oni su u velikoj mjeri u interakciji sa socijalnom okolinom, da je najpravičnije govoriti o biosocijalnim faktorima. U grupama svakako dolazi do konflikata, netko ih može smatrati i neizbježivim, ali ne postoji ništa neizbježivo u formi u kojoj se oni manifestiraju i reakcijama koje izazivaju. Čak i ortodokсни psihoanalitičari, koji tvrde da je agresija urođena, i da se mora ispoljiti, priznaju da se ona može ispoljiti u bilo kojoj formi.

Slična teorija smatra da je agresija rezultat frustracije, i ako to prihvatimo, onda agresija nije primarna, već je reakcija na frustraciju kada pojedinac ne može dostići željeni cilj. Postavlja se pitanje da li su narodi koji žele rat više frustrirani od onih koji ga izbjegavaju. Autor smatra da lična agresija ne može biti adekvatno objašnjenje rata, jer je sa svakim novim ratom mogućnost ispoljavanja lične agresije sve manja.

Pošto se razlozi ratova ne mogu naći u ljudskoj prirodi, zadatak je psihologije da pokuša dati neka druga objašnjenja međunarodnih nesporazuma.

Jedna od karakteristika svih socijalnih grupa svakako je postojanje niza stereotipija, ili kako ih Lippmann zove »apriornih slikama u glavi«. Stereotipije su generalizacije koje se baziraju na sporadičnom opažanju, i najčešće služe kao racionalizacija i potvrda našeg ponašanja prema drugim grupama. Svakako da nacionalne stereotipije ne izražavaju sukobe, već ih samo odrazuju. Ali isto tako pod djelovanjem propagande stereotipije mogu biti priprema za sukobe. Slobodno se može reći da ne postoje socijalne grupe koje nemaju stereotipije o drugim grupama. Zadatak je psihologa da ukažu na njihovu prirodu, funkciju i iskrivljenja u međusobnim percepcijama do kojih stereotipije dovode. Selektivna uloga stereotipija vidljiva je na svim međunarodnim susretima, onemogućavajući slaganja i u onim pitanjima, gdje su inače stavovi identični.

Negativan stav prema ostalim nacionalnim skupinama (etnocentrizam) usko je povezan s nacionalizmom. Nacionalizam nije uvijek samo za nešto, već i protiv nečega. Uvijek je osjećaj »unutar grupe« povezan s osjećajima prema drugim grupama. Ta određena neracionalnost u stavovima povezana je uglavnom s nedostatkom znanja i interesa. Da bi se takvi stavovi spriječili potrebno je: a) spoznati prirodu stava, znati vlastite motive i s njima povezane vrijednosti i b) pošto se nacije sastoje iz grupa ljudi, znanje o prirodi grupa pomaže da se razumije njihovo ponašanje.

Postavlja se pitanje šta je zapravo istinito u našim percepcijama, jer ono što vidimo, determinirano je našim iskustvom, očekivanjima, željama, utjecajem drugih. Svi ti momenti djeluju na stereotipije koje su povezane s međunarodnim odnosima. Postoje etnocentrični stavovi, podjela svijeta na dobre i loše, na one koji su za nas i one protiv nas. Psihijatri smatraju da je pogled jedne neprijateljske strane na drugu, samo odraz u ogledalu stavova te druge strane. Termin etnocentrička percepcija označava tendenciju da se vidi i prosuđuje vanjske pojave u terminima nečije posebne etničke nacionalne identifikacije, u terminima vrijednosti, želja i očekivanja kao člana nekog društva. Da bi se izbjegli sukobi važno je da vidimo svijet i onako kako ga drugi vide, ili da razumijemo kako i zašto drugi vide

vanjsku realnost onako kako je vide. Postoje tri stupnja socijalnog mišljenja, relevantnih za ovaj problem: 1. Nesvjesno projiciranje vlastitog okvira promatranja na druge, 2. Uočavanje relativne prirode tuđih okvira promatranja, ali ne i svojih, 3. Uočavanje jednake relativnosti vlastitih okvira promatranja. Upravo ovaj treći stupanj predstavlja osnovu za razumijevanje.

U svemu tome veliku ulogu ima i javno mnjenje. Odnos između javnog mnjenja i političke akcije je uzajaman. S jedne strane javno mnjenje utječe na političke akcije, ali još češće ono slijedi i reflektira politička zbivanja. Razvijena sredstva i tehnike propagande omogućavaju usmjeravanje javnog mnjenja. Umjesto da se sistematski radi na slabljenju pojedinih stereotipija, radi se suprotno, stereotipije se podržavaju i usmjeravaju u skladu s aktuelnom politikom. Da bi se došlo do međusobnog razumijevanja potrebno je upravo suprotno, što veći broj informacija o drugim zemljama, što bolje poznavanje tuđih mišljenja, stavova, sistema vrijednosti. Odnos prema novim zemljama, koje su tek nedavno stekle nezavisnost i ekonomska i druga pomoć koja im se pruža, izraziti su primjeri nepoznavanja socijalnog mentaliteta drugih grupa. Pomoć koja se tim zemljama pruža veoma je često neprimjerna potrebama, tradiciji i kulturi tih zemalja. Tu se lijepo može primijeniti misao Bernarda Shawa: »Ne čini drugima ono što bi želio da oni čine tebi. Moguće je da su vam ukusi različiti.« Nametanje vlastitog načina života, za koji se smatra da je superioran tradicionalnim oblicima, dovodi do konflikta i straha od gubitka vlastitog identiteta i ličnosti. To naravno ne znači da pomoć nije potrebna, da se ne treba uvoditi nova tehnologija, ali pri tom treba obratiti pažnju na oblike postojećih tradicionalnih organizacija, načina rukovođenja, motive, vrijednosti, pa čak uzimati u obzir i faktor vremena, doživljaj ritma rada i odmora.

U odnosu između raznih država, potrebno je također kritički razmotriti i vlastite stavove. To je jedini način da se premoste sadašnje barijere. Nije dovoljna izjava »Mi svijet gledamo drugačije«, treba se zapitati i kako, u kom pogledu, u kojem opsegu, zašto, s kojim posljedicama? Uloga psihologije trebalo

bi da se sastoji upravo u objašnjavanju tih razloga, u ukazivanju na uzroke i moguća rješenja. Isto tako kako su, i još uvijek djeluju u pravcu stvaranja određenih stavova preko propagande u službi hladnoratovske politike, sada bi psiholozi trebali pomoći u prevazilaženju takvih odnosa. Klineberg u svojoj knjizi ne smatra da je rješenje problema u domeni psihologije. On je mnogo realniji, i kao što se iz ovog prikaza može vidjeti, ukazuje samo na one aspekte problema gdje psihologija može pridonijeti međunarodnim odnosima preko razumijevanja vlastitog i tuđeg ponašanja.

Ivan Siber

EDWARD McWINNEY

INTERNATIONAL LAW AND WORLD REVOLUTION

(MEĐUNARODNO PRAVO I SVJETSKA REVOLUCIJA)

Toronto 1967, Canadian Broadcasting Corporation, 101 str.

Raznim elementima međunarodnih odnosa, problemima vezanim za međunarodnu zajednicu kao cjelinu, pitanju koegzistencije i njihovim refleksijama na najnoviji razvoj međunarodnog prava poklonio je profesor McWinney priličan broj svojih radova. Djelo ili, tačnije, zbirka eseja pod naslovom »Međunarodno pravo i svjetska revolucija« njegov je najnoviji doprinos na tom polju.

Kao što sam autor u predgovoru ističe, ne radi se o djelu s akademsko-naučnim pretenzijama, nego o pristupu na način koji odnosnu materiju približava i čini razumljivom širem krugu čitalaca, a ne samo stručnjacima. Potvrda toga jest i činjenica da su spomenuti eseji, sadržajno međusobno povezani, ali ipak ne u tolikoj mjeri da ne bi mogli predstavljati posebne rasprave, samo djelomično prerađena predavanja, koja je autor održao u okviru jedne serije emisija preko kanadske radio-mreže CBC. Na autorove preokupacije ukazu-

ju već pojedini naslovi (u zagradama je naveden podnaslov): I. Pravo koje uređuje odnose među narodima (»Novo« i »staro«), II. Pravo i sila (Suparništvo komunističkog i zapadnog sistema u svjetskom javnopravnom poretku), III. Ustavnost svjetskog poretka (Vijeće sigurnosti i Opća skupština Ujedinjenih naroda u ulozi »parlamenta čovječanstva«), IV. Povelja Ujedinjenih naroda: ugovor ili ustav? (Izmijenjena uloga Međunarodnog suda), V. Kročenje naroda (Nuklearno i opće razoružanje u eri ideološkog sukoba), VI. Od miroljubive koegzistencije do aktivne međunarodne suradnje (Novi domet nauke i suparničke ideologije) i VII. »Svježa krv« u međunarodnoj zajednici i svjetski javnopravni poredak.

Rješenje zadatka koji autor sebi postavlja nije ni najmanje jednostavno, ni suštinski, a niti zbog ograničenog prostora – 89 stranica omanjeg formata: kako uskladiti svjetski javnopravni poredak ili međunarodno pravo uopće s dinamičnim vremenom u kojem živimo, a koje McWhinney naziva dobom svjetske revolucije (str. 12). Drugim riječima, zbivanja kao što su izbijanje I svjetskog rata i događaji koji su uslijedili (abdikiranje turskog sultana i njemačkog cara, raspad Austro-Ugarske, Četrnaest tačaka predsjednika Wilsona i, pogotovo, oktobarska revolucija), te pojave iza II svjetskog rata – dekolonizacija, težnje za nezavisnošću i samoopredjeljenjem, velik broj novih država, hladni rat, jaz između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, razvoj nuklearne tehnike i napredak u svemirskim istraživanjima – ne nalaze realan odraz u pravu; dodajući tome i nezadovoljstvo mnogih članova međunarodne zajednice s postojećim »klasičnim«, »zapadnoevropskim« međunarodnim pravom, autor konstatira postojanje opće rasprostranjenog nepovjerenja prema međunarodnom pravu (str. 11).

Zbog već naglašene složenosti, a i zbog načina pristupa problemu, bilo bi pretjerano očekivati da ćemo na stranicama o kojima je riječ naći neko radikalno rješenje. Čini se da je tako nešto zbog brojnosti upravo navedenih faktora i zbog kompleksnosti svakog pojedinog i nemoguće, barem zasad. Vjerojatno se autor, svjestan tih činjenica, i nije odlučio u tolikoj mjeri na iznalaženje novog, koliko na to da već poznate konstatacije formulira jezikom bliskim čitaocu nestručnjaku i da ih sagledava s

aspekta želja i težnji zemalja u razvoju, odnosno onih država koje u svjetskoj politici ne vode glavnu riječ. Činio je to, u najvećoj mjeri, promatrajući međusobne odnose (i posljedice tih odnosa) Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država ili skupina država koje se prilikom rješavanja svjetskih problema polariziraju oko njih. Pri tome se njegovo polje razmatranja kreće od prikazivanja pojedinih događaja – npr. akcije Ujedinjenih naroda u Koreji, Kongu i na Bliskom Istoku, kubanska kriza, pitanje Jugozapadne Afrike pred Međunarodnim sudom – preko osvrta na razne međunarodnopravne akte – Ugovor o Antarktiku, Sporazum o zabrani nuklearnih pokusa u zraku, svemiru i pod vodom, Ugovor o načelima koja uređuju djelatnost država u istraživanju i korištenju svemira, uključujući Mjesec i druga nebeska tijela, s jedne strane, i pitanje obvezatne snage rezolucija Opće skupštine Ujedinjenih naroda, s druge – do analize takvih problema kao što su održanje svjetskog mira općenito, uloga stalnih članica Vijeća sigurnosti, sastav Međunarodnog suda s obzirom na državnu pripadnost sudaca, pitanje razoružanja i perspektiva politike miroljubive koegzistencije.

Ne ulazeći u pojedine detalje, ali imajući u vidu cjelokupni tekst, s razlogom možemo pretpostaviti da se u slijedećim rečenicama jasno ocrtavaju autorove ideje: »... čini se da jaz između bogatih (bez obzira na to da li se radi o zemljama sovjetskog bloka ili o zapadnim zemljama) i siromašnih zemalja ostaje glavni problem svjetskog javnopravnog poretka posljednje trećine ovog stoljeća. Upravo ta činjenica hitno nameće potrebu za daljnjom konkretizacijom i nastavkom smanjivanja zategnutosti između Sovjetskog Saveza i Zapada; isto tako, miroljubiva koegzistencija sovjetskog bloka i Zapada treba da se pretvori u mnogo aktivniju međunarodnu suradnju, koja bi omogućila provođenje u djelo programa osjetne ekonomske pomoći masi zaostalih u čitavom svijetu.« »Postoji razlog za vjerovanje da bi pravilno usmjereni zajednički sovjetsko-zapadni programi pomoći mogli tehnološki revoluciju s uspjehom prenijeti na »nove« države, i da bi to predstavljalo opću korist za međunarodnu zajednicu u vidu naglo rastućeg političkog i ekonomskog prosperiteta čitavog čovječanstva« (str. 100).

Božidar Bakotić

Walter W. Heller

NEW DIMENSIONS OF POLITICAL ECONOMY

Knjiga Waltera W. Hellera »Nove dimenzije političke ekonomije« (Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1966) lijepa je ilustracija pravila da je put od idejne do praktične pobjede često dug i naporan. Keynesijanska »revolucija« u političkoj ekonomiji danas je već postala ortodoksija, nešto što obavezno čini sastavni dio udžbenika političke ekonomije, nešto o čemu među ekonomistima Zapada više nema ozbiljnog spora. Čak je i Milton Friedman, glavni čuvar američke liberalne tradicije u ekonomiji morao priznati »Sada smo mi svi keynesijanci«. No da se savladaju inercija, podozrenje, partikularni interesi na putu primjene keynesijanske ekonomike unutar ekonomske politike, bili su potrebni veliki napori i upornost i, što je važnije, kompromisi.

Heller, predsjednik vijeća ekonomskih savjetnika Predsjednika SAD između 1961. i 1964. u ovoj knjizi daje autentičan i iscrpan prikaz teškoća i uspjeha na putu da se moderna ekonomika učini moćnim oružjem ekonomske politike. »Nove« dimenzije političke ekonomije, o kojima Heller govori, nisu nove ekonomije istine, već upotreba političke ekonomije u ostvarivanju ciljeva (ne samo ekonomskih) nacionalne politike.

U prvom dijelu knjige autor analizira mjesto i ulogu ekonomiste u procesu donošenja odluka ekonomske politike, a osobito ulogu Vijeća ekonomskih savjetnika Predsjednika SAD. Značaj ekonomista sve više raste uporedo sa porastom povjerenja u ekonomsku nauku, kako kod odgovornih državnika tako i u javnosti. Ovaj značaj ima osnovu u sve široj ekonomskoj teoriji, statistici i istraživanju s jedne strane, a s druge strane u sve čvršćoj svijesti o nužnosti smišljene akcije u ostvarenju prosperiteta i brzog ekonomskog razvoja zemlje, te u učvršćenju ekonomskog i političkog položaja zemlje u međunarodnim odnosima.

Teorijsku osnovu promjene u ekonomskoj politici i ideologiji, Heller vidi u Keynesovu povratku ključnim pitanjima zaposlenosti i nivou dohotka, u »amerikanizaciji« Keynesa od strane Alvina

Hansena, u radovima Simona Kuznetsa o nacionalnom dohotku i društvenom proizvodnju, u »neoklasičnoj sintezi« Paula Samuelsona, koji uz Keynesov stavlja uporedo doprinos klasičnih ekonomista u određivanju politike pune zaposlenosti i efikasne alokacije, resursa, te u doprinosu generacije matematski orijentiranih ekonomista, čija kvantitativna analiza predstavlja sve čvršću podlogu za ekonomsku analizu i predviđanje. Posebno mjesto u donošenju ekonomskih odluka ekonomistu osigurava njegov metodološki pristup analizi, koji se sastoji u komparaciji troškova i rezultata, prednosti i nedostatka alternativnih akcija, njihovoj kvantifikaciji. Ekonomist ni kada ne misli u dilemama – sve ili ništa, već u marginalnim veličinama, komparirajući troškove i rezultate na margini promjena ekonomske politike.

Glavninu prvog dijela autor posvećuje problemima na koje nailazi ekonomist kao savjetnik Predsjednika SAD. Ova izlaganja imaju vrijednost autentičnog svjedočanstva o teškoćama, ograničenjima i uspjesima ekonomista u primjeni moderne ekonomike u ostvarenju rasta i stabilnosti ekonomije SAD između 1961. i 1966. ali ovo svjedočanstvo ima i širu vrijednost za ekonomiste, pokazujući da se oni, kao učesnici u donošenju odluka ekonomske politike, nalaze u bitno političkom procesu i da je poznavanje okvira političkog procesa bitno i za njihov uspjeh kao ekonomista.

U drugom poglavlju knjige autor razmatra ciljeve, pojmove i sadržaj politike »nove ekonomike«, njene mogućnosti i ograničenosti u periodu stagnacije i prosperiteta, njene zahtjeve i njen doprinos budućoj ekonomskoj politici. Ekonomska politika poslije 1960. prešla je granice anticiklične politike, kakva je bila sve od tridesetih godina ovog stoljeća, i postavila pred sebe šire zadatke: brzi ekonomski rast, punu zaposlenost, stabilnost cijena, ravnotežu platne bilance. Izlazeći iz recesije privrede u 1961. nosioci ekonomske politike nisu se ograničili na savladavanje kolebanja privrednog ciklusa, već postavljaju zadatak punog korištenja i stalnog rasta proizvodnog potencijala i stvarnog obujma proizvodnje, kao što je bio slučaj u 1961. osnovni zadatak ekonomske politike je stimuliranje potražnje, dok u slučaju prosperiteta, kada se stvarna potražnja približava proizvodnom potencijalu, osnovni ekonomski problem sastoji se u povećanju proizvodnog poten-

cijala uz istovremeno izbjegavanje inflacije i rastućeg deficita platne bilance. Autor pokazuje da je moguće uspješno primijeniti modernu ekonomiku u oba slučaja. Kako je priroda problema bitno različita, to su i sredstva ekonomske politike različita. U stimuliranju proizvodnje između 1961. i 1965. glavno sredstvo bila je fiskalna politika, smanjivanje poreskih opterećenja privrede, usprkos rastućeg budžetskog deficita. Ova politika, sasvim neortodoksa, dala je izuzetno dobre rezultate. U privredi koja funkcionira na granici punog potencijala (kao što je slučaj u SAD poslije 1965), stopa rasta proizvodnje zavisi od stope rasta ovog potencijala. Centralno mjesto u toj situaciji zauzima porast produktivnosti. Ovaj porast produktivnosti može se postići boljom tehnologijom, razvitkom ljudskih resursa putem boljeg i dužeg obrazovanja kao i uravnoteženjem privredne strukture, naročito u pogledu transporta, poljoprivrede, alokacije radne snage i sl.

Autor daje ekonomske razloge kao i detaljnu analizu poduzetih mjera, te su njegova izlaganja koristan vodič u razumijevanju aktuelne američke ekonomske politike.

U trećem, posljednjem poglavlju, »Jačanje fiskalne osnove našeg federalizma«, autor razmatra odnose između Savezne vlade i federalnih država, zalažući se za veću ekonomsku autonomiju država. Nasuprot mnogim ekonomistima koji tvrde da ekonomski razvoji vodi prema sve jačoj centralizaciji i »porastu« vlasti i odgovornosti centralne vlade, autor smatra da je decentralizacija ekonomskog i političkog odlučivanja ne samo poželjna zbog političkih, već i čisto ekonomskih razloga, jer države i lokalne vlasti imaju svoje dužnosti i prava, koja dobivaju sa razvojem društva sve više na važnosti, te da je uspješno rješavanje ovih problema od vitalne važnosti za život cijele zajednice. Federalne države i lokalne vlasti imaju posebne zadatke u oblasti obrazovanja, zaštite fizičkog i mentalnog zdravlja, regeneracije urbanog područja, izgradnja lokalnih i nacionalnih saobraćajnica, borbe protiv zagađivanja voda i zraka, održavanja parkova, škola, borbe protiv kriminala i sl. Što je jedno društvo razvijenije, to ovi problemi postaju složeniji i mogu da se rješavaju efikasnije na lokalnom nego na nacionalnom nivou. Izdaci federalnih država i lokalnih vlasti za ove svrhe rastu

mного brže nego izdaci centralne vlade. Mnoge države dobivaju pomoć od centralne vlade, ali autor smatra da je takva pomoć neadekvatna i da treba naći druge forme pomoći, koje će više stimulirati a koje neće smanjivati, već naprotiv povećavati autonomiju države. Autor predlaže svoj vlastiti plan podjele prihoda od poreza na dohodak između centralne vlade i država i lokalnih vlasti. Ovo poglavlje interesantno je ne toliko po predloženim rješenjima koliko po pristupu problemu decentralizacije ekonomskog odlučivanja, koji predstavlja određeno osvježenje u odnosu na pretežno centralistička gledanja većine američkih ekonomista.

Knjiga je pisana živo i sa strašću što pridonosi njenoj svježini, a ne umanjuje ozbiljnost i objektivnost sudova u njoj iznesenih. Iako se radi isključivo o problemima ekonomske politike SAD, knjiga može biti instruktivna za svakog tko izučava probleme odnosa ekonomske nauke i ekonomske politike ili o njima razmišlja.

Zvonimir Baletić

FRITZ STERNBERG

VOJNA I INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA

(*Die militärische und die industrielle
revolution*)

Beograd, 1966, izd. Ujono-izdavački
zavod, str. 360.

Ime F. Sternberga nije nepoznato našoj javnosti. Njegovo glavno djelo prevedeno je još 1954. godine na naš jezik.* To djelo je prema riječima samog autora plod njegovog tridesetgodišnjeg rada. Njegovo najnovije djelo koje se također pojavilo u našem prijevodu odnosi se na vojnu i industrijsku revoluciju. Bez obzira na tako reći neoprostive pogreške što ih je Sternberg učinio u ovom radu, a koje se odnose na sudbinu kapitalizma i na perspektive socijalizma, on je ipak njime pridonio mnogo pozitivnog ekonomskoj nauci

uopće. Često je i u ovoj knjizi blizak marksizmu, iako ostaje njegov protivnik. Stoviše, ne možemo se oteti utisku da nije i pod izravnim utjecajem Marxa. On se u svom radu, koji predstavlja neke vrste nastavak njegovog djela »Kapitalizam i socijalizam pred sudom svjetske javnosti«, latio posla veoma ozbiljno s ciljem da prikaže osnovne karakteristike suvremene industrijske revolucije. Kako ona utječe na razvoj suvremenog kapitalizma i na perspektive razvoja svijeta uopće? Kod toga autor posebno promatra ulogu vojne revolucije u procesu razvoja proizvodnih snaga, tj. tehničke revolucije koja je inicirana za potrebe vojske. Ne možemo ovom prilikom detaljnije analizirati njegove stavove, no ipak moramo napomenuti da je polazna autorova osnova – pogrešna.

Naime on smatra da vojna revolucija uvjetuje industrijsku revoluciju, umjesto da vojnu revoluciju i vojnu industriju uopće promatra u sklopu razvoja društvene reprodukcije i realizacije robe u kapitalizmu. To je jedinstvo jednog, te istog procesa. Od značenja je njegova analiza uvjeta u kojima se razvija industrijska revolucija, kao i njegov optimistički stav u odnosu na očuvanje svjetskog mira kojim je prožeto cijelo djelo. Isto tako je pozitivan i njegov stav u odnosu na humanizaciju rada, samo nije jasno kako će se doći do te humanizacije u okviru kapitalizma, koji će se po autoru, održati. U vezi s tim je i njegova teorija kriza, koju izdajamo kao poseban problem u ovom djelu. Naime, vidjevši da je kapitalistički način proizvodnje zakoračio u svoju opću i sveobuhvatnu krizu, autor sve nade poklanja državi. Zato je stavio poglavlje o državi »Nova država« ispred poglavlja o krizama. (str. 202) Pošto je ustanovio da razvoj proizvodnih snaga nije išao po uspravnoj liniji, autor kaže da su krize u početku više pogadale kapitalistički način proizvodnje, a da su kasnije slabile. Krize su slabile do prvog svjetskog rata i poslije njega su nastala mišljenja da ih više neće ni biti. Ali s Velikom krizom 1929. godine sve iluzije ubrzo su bile razbijene. Kriza je pogodila sve zemlje a najviše najrazvijeniju među njima SAD, u kojima je još na početku II svjetskog rata, 1939. g. bilo od 8 do 10 milijuna nezaposlenih radnika. Kriza je bila oštra, duboka i dugotrajna. Jačinu i oštrinu ove krize autor

* F. Sternberg, Kapitalizam i socijalizam pred sudom svjetske javnosti, Beograd, 1954.

je pokušao objasniti time što se kapitalizam već bio razvio u tim zemljama kao jedini ekonomski sistem, tj. on je bio razorio sve pretkapitalističke oblike proizvodnje. Osim toga kapitalizam se više nije imao kuda širiti izvan svojih državnih granica. Autor to objašnjava na taj način, što je Amerika bila završila osvajanje svoga vlastitog teritorija, a kolonijalna imperijalistička politika Zapadne Evrope bila je također završena. Kriza je, dakle, nastupila u vrijeme kada je prethodio zastoj u vanjskoj ekspanziji kapitalističkog načina proizvodnje. (str. 208) Amerika nije mogla dvaput osvajati svoj kontinent, kaže Sternberg, a kolonijalni imperijalizam Evrope bio je pri kraju. Premda još nije počeo opadati, evropski kolonijalni imperijalizam je zapao u potpunu stagnaciju što se tiče daljnje njegovog širenja. Prema tome, zatajili su svi faktori koji su do tada sprečavali krizu, a još nije bio aktiviran onaj faktor koji se pokazao vrlo značajan u suzbijanju krize – intervencija države. Državni sektor tek se počeo izgrađivati, naročito u SAD. Zbog toga je tada nastao period neke vrste vakuuma, kada vanjski faktori nisu više mogli suzbijati krizu, a državna intervencija još nije bila sposobna da presudno utječe na tok krize. Zbog toga je po njegovom mišljenju kriza bila teška i dugotrajna. Ne treba ni napominjati koliko je ovo mišljenje površno i oskudno i u krajnjoj liniji netačno.

Pošto je tako »utvrdio« uzrok Velike krize, autor postavlja pitanje što će biti u budućnosti. Jer, zaboga, živi se za budućnost a ne za prošlost. On smatra da se »treba ozbiljno čuvati zaključaka da više ne moramo voditi računa o krizama koje bi samo izvukli iz iskustava stečenih u godinama poslije II svjetskog rata kad je bilo samo kratkih prolaznih i dosta ograničenih potresa« (str. 209). Pri tome se on slaže s američkim autorom A. Burnsom, bivšim savjetnikom predsjednika Aizenhauera koji kaže: »Nemamo još dokaze za pretpostavku da će uskoro nestati ciklusi konjunktura.« Isto tako on citira Burnsa, koji kaže da je jedina nada državna intervencija koja će utjecati na tok ciklusa. Slično stanovište je Sternberg našao i u Izvještaju UN za 1965. g. u kojem se navodi »da decenija prosperiteta ne pruža garanciju da je svijet

autor smatra da su u zapadnom svijetu mogući potresi u obliku krize. U tome cilju po njemu treba uočiti slijedeće četiri tačke:

1. Kapitalistički način proizvodnje u doba Velike krize bio je jedini i vodeći sistem u svim kapitalističkim zemljama. Stoga je kriza nastala kao kriza privrede kao cjeline a ne samo jednog sektora. Međutim u XIX vijeku još je bilo moguće da kriza pogodi samo jedan sektor privrede. Što je važno za 1929. važit će i u buduće, kaže Sternberg. Staviše, kriza koja bi izbila u SAD pogodila bi i sve ostale kapitalističke zemlje.

S ovom konstatacijom autora se slažemo, premda je sve to naravno mnogo složenije i kompliciranije.

2. Niz faktora djeluje u pravcu slabljenja krize. To je u prvom redu intervencija države, kao najefikasniji faktor. Ali ima i suprotnih tendencija. Autor ih nalazi u samom mehanizmu kapitalističke privrede, ali opet ne na pravom mjestu. Umjesto da krizu objašnjava zakonom akumulacije, on to čini na ovaj način: pošto u američkoj privredi rastu nadnice, to raste životni nivo stanovništva. Time stanovništvo kupuje sve više robe, a među njom i tzv. trajna potrošna dobra (automobile, frižidere, televizore itd.). Međutim ta potrošnja je krajnje elastična i promjenljiva. Naime, pri svakom i najmanjem poremećaju, stanovništvo će uskratiti kupovanje ovih dobara i čekati će ili niže cijene ili će povećavati svoje štedne uloge za slučaj nezaposlenosti. Zbog toga po njegovom mišljenju povećani životni standard u američkoj privredi stvara faktore koji povećavaju njezinu osjetljivost prema privrednim krizama. A što vrijedi za američku privredu, vrijedi, mada u manjem obimu, i za ostale kapitalističke zemlje.

Koliko je ovo mišljenje siromašno i ne može objasniti uzroke eventualne buduće krize ne treba ni govoriti.

3. Autor zastupa pravilno mišljenje da više nije potrebna kriza jačine Velike krize pa da izazove značajne socijalno-ekonomske posljedice. On to obrazlaže slabosti kapitalizma koji je sada slabiji nego u I četvrtini ovoga stoljeća. Ne treba gledati stvari mehaničko-statistički, kaže autor, i mjeriti dubinu krize s onom iz 1929. jer i kri-

američku privredu od one iz 1929. g., izazvati korjenitije promjene. Pri tome autor misli na promjenu društveno-ekonomskog sistema.

4. Država će intervenirati mnogo brže i mnogo jače nego u doba Velike krize, jer je moćnija. Time on završava svoju analizu krize, jer je dozvao u pomoć svemoguću državu koja će riješiti sve kao neki »deus ex machina«.

Vidimo da Sternberg u teoriji kriza nije mnogo dao. On je učinio samo nekoliko interesantnih zapažanja i ništa više. Kada se prouči Marksova teorija kriza onda tek vidimo koliko su ova i slične joj teorije siromašne i kako ne objašnjavaju ništa.

Od ostalih problema što ih ova knjiga tretira, možemo još spomenuti odnos autora prema vojno-političkom aspektu u odnosima među zemljama u svijetu. Moramo istaći da se neka njegova predviđanja nisu ostvarila, kao što je ono da će Švedska dobiti atomsku bombu (dobila ju je Francuska). To međutim ne znači da Švedska ne bi ekonomski mogla imati atomsku bombu, već se radi o tome da je Sternberg krivo prognozirao političko-vojni razvoj situacije i odnosa među zemljama. Pored toga autor je smatrao da će zapadnokapitalistička vojno-politička koalicija biti jedinstvena i da će se osnovni svjetski odnosi razrješavati na relaciji SAD-SSSR. Međutim, kako je poznato, Francuska je rukovodena svojim interesima u Evropi i u svijetu, počela osporavati rukovodeću vojno-političku ulogu SAD u zapadnoj vojno-političkoj koaliciji, što je donijelo ozbiljnu krizu i samom Atlantskom paktu. Ona je sve odlučniji zastupnik samostalnog istupanja Zapadne Evrope kao posebnog partnera u međunarodnim ekonomskim i vojno-političkim odnosima. Takav stav bitno mijenja dosadašnju vanjsko-političku koncepciju zapadnog savezništva. Pored toga Sternberg je potpuno zapostavio svaku mogućnost da bi Kina mogla dobiti atomsku bombu. Iako smatramo da sama ta činjenica ne mora značiti neki bitni faktor u međunarodnim vojno-političkim odnosima, ipak se ona ne smije nikako preneбреgavati. Sigurno je naime da će ta činjenica utjecati na ponašanje nerazvijenih zemalja Azije i na njihove odnose prema kapitalističkom bloku

Što se tiče ekonomije smatramo da je Sternberg ohrabren prevelikom značenjem državne intervencije (tzv. »država blagostanja«) pretjerano povoljno ocijenio perspektivu kapitalizma. Premda bez svake sumnje pojedine kapitalističke zemlje pokazuju parcijalne privredne uspjehe, ipak se u ozbiljnijoj naučnoj analizi ne smiju ispustiti one apsolutne prednosti koje sa sobom nosi socijalizam i koje su već pokazane na čitavom nizu zemalja. To je sposobnost socijalizma da brže razvija proizvodne snage nego što je to mogao kapitalizam, a to predstavlja osnovnu perspektivu samog socijalizma. S druge strane Sternberg vrlo pesimistički gleda na razvoj socijalizma u SSSR-u i nekim drugim zemljama. Posebno je neopravdan njegov stav prema SSSR-u, jer je poznato da SSSR spada među one zemlje koje su postigle najznačajnije uspjehe u ekonomskoj izgradnji poslije rata.

Sternberg smatra da će kapitalizam biti u stanju da za 10-15 godina riješi sve važnije probleme (puna zaposlenost, likvidacija siromaštva, skraćenje radne nedjelje na četiri dana u tjednu, da će razvitak školstva omogućiti prekvalifikaciju koja će likvidirati dosadašnju podjelu rada, koja je osnovni uzrok postojeće nejednakosti među ljudima). Sternberg međutim nije vidio da vojna revolucija u svojim finalnim rezultatima predstavlja rasipničku proizvodnju, a ne proizvodnju koja bi mogla riješiti gornja pitanja. Otuda slučaj da se ta Sternbergova predviđanja nisu ostvarila jer se u ovih 10 godina od kada je knjiga napisana nije ostvario ni jedan od gornjih ciljeva. Čini nam se da ako se nešto može od toga ostvariti da će to biti skraćivanje radne nedjelje.

Evo još i rasporeda grade Sternbergove knjige iz kojeg će se dobiti detaljnija predodžba o problemima o kojima piše. Pored uvodnog dijela, knjiga je podijeljena u dva dijela i 9 glava. Prvi dio nosi naslov »Vojna revolucija« i sastoji se od četiri glave. Prva, Obim razaranja u ratu s nuklearnim i termonuklearnim oružjem, druga, Trka na naoružanju između SAD i SSSR. Treća glava govori o Vojnoj revoluciji i miru, a posljednja u ovom prvom dijelu o razoružanju i »malim« ratovima. Prvom dijelu je napisan i »pogovor« pod naslovom »O današnjoj vojnoj situaciji

ji«. Drugi dio je napisan pod naslovom »Sadašnja industrijska revolucija« i ima pet glava.

Prva glava se odnosi na povezanost vojne i sadašnje industrijske revolucije, druga glava govori o prvoj industrijskoj revoluciji, a treća nosi naslov »Od prve do druge industrijske revolucije«. Četvrta glava razmatra drugu industrijsku revoluciju i njezin utjecaj na zapadni svijet, a peta daje osvrt na historijske okvire druge industrijske revolucije u svijetu. Knjiga je završena »Epilogom« pod naslovom »Zahtjevi za humaniziranjem rada«. Svaka glava je nadalje podijeljena na pojedine dijelove, kojima autor detaljnije precizira svoje stavove.

I pored zamjerki što smo ih učinili ovoj knjizi smatramo da je ona vrijedan doprinos ekonomskoj literaturi. Knjiga nosi pečat ekonomsko-filozofskog i sociološkog djela. Ono što je najpozitivnije kod ove knjige jeste to što je njezin autor izgradio u osnovi optimističku viziju svijeta i dao jedan humanitarni pogled, koji vidi mogućnost mira u suvremenom svijetu, kao i mogućnost prevazilaženja nekih individualnih interesa. Pored toga autor je dao nekoliko sjajnih analiza tehničkog progressa (str. 226 i sl.) i uloge tehnike u privrednom razvoju. Zato smatramo da nam se Sternberg i ovom knjigom predstavio kao veoma seriozan pisac, pa ovu knjigu preporučujemo svima onima koji se interesiraju za ekonomske probleme nove industrijske revolucije, kao i onima koje interesiraju njezini vojni, filozofski i sociološki aspekti.

Bogdan Čosić

ARTUR BODNAR

SAMODZIELNOSC

A INTEGRACJA

Warszawa 1967, str. 142

U današnjem razvoju međunarodne zajednice integracija predstavlja značajan faktor svih procesa koji u velikoj mjeri determiniraju pravac međunarodnih odnosa. Stoga je sasvim razumljivo da se upravo tim dinamičnim tokovima pridaje sve više pažnje. Knjiga poljskog

autora Artura Bodnara posvećena je posebno interesantnim problemima. Naime, u analizi procesa povezivanja suvremenog svijeta težište je stavljeno na odnos između integracije kao objektivno uvjetovanog procesa i državne, odnosno, nacionalne samostalnosti. Upravo taj značajan aspekt iz dana u dan postaje sve prisutniji, a internacionalizacija veza nailazi još uvijek na osjetne zapreke od strane nacionalnih faktora, koji premda imaju drukčiji karakter nego u prošlosti ipak predstavljaju čvrstu potvrdu afirmativnog postojanja naroda i država. Dok je u ranijoj fazi međunarodnih odnosa kad je došlo do nacionalnog okupljanja unutar državnih jedinica, nacionalni faktor igrao značajnu ulogu u pravcu ujedinjenja i stvaranja država, u suvremenoj etapi razvoja nacionalni faktori upravljaju internacionalnu integraciju.

Vršeći analizu poslijeratnog integracionog trenda autor posebno ukazuje na one momente, koji su, po njegovom mišljenju, ubrzali proces povezivanja. Tu se posebno ističe političke razloge, koji su utjecali na razvoj prve moderne integracije u okviru skupine zapadnoevropskih država. Osim čisto ekonomskih zadataka jedinstvena Zapadna Evropa trebala je da ostvari i veoma značajne političke ciljeve. Uz pristanak i aktivnu podršku i pomoć SAD ujedinjenoj Zapadnoj Evropi bila je namijenjena uloga bastiona antikomunizma, te su upravo zbog toga Sjedinjene Države pomagale sve procese koji su išli u pravcu integracije.

Međutim, najnoviji razvoj odnosa između zapadnoevropskih zemalja, koje Bodnar inače ne posvećuje više prostora, donio je i na planu integracije nove momente. U tom kontekstu autor ističe na prvom mjestu nacionalizam koji se danas pojavljuje u visoko razvijenim industrijskim zemljama Zapadne Evrope na bazi želje da se te zemlje osamostale od SAD, da iskoriste vojnu ravnotežu snaga i da napuste liniju solidiziranja s američkom ulogom, posebno u zemljama trećeg svijeta. Premda se ne upušta u dublju analizu tih elemenata, niti u iznošenje konkretnih primjera, Bodnar zaključuje taj dio svog rada prilično uopćenom tvrdnjom da će suvremeni ekonomski razvoj svijeta prije ili kasnije dovesti do potrebe usklađivanja nacionalnih i internacionalnih formi povezivanja.

U posebnoj dijelu knjige Bodnar daje sumaran pregled djelovanja Evropske ekonomske zajednice i EFTE i posebno se osvrće na ekonomske i političke motive, koji su vodili spajanju zapadnoevropskih veza i kasnijem razdvajanju njihove akcije. Tendencijama jačanja integracije u zemljama »trećeg svijeta«; prikazu objektivnih potreba takvog povezivanja i prednosti koje bi ono moglo dati, kao i iznošenju osnovnih razloga koji taj proces još uvijek snažno koč posvećen je poseban dio. Shvaćajući integraciju na području manje razvijenih zemalja kao jedan pozitivan trend djelovanja i istovremeno priliku da se riješe brojni ekonomski problemi, Bodnar je ipak premalo prostora posvetio analizi mogućih implikacija na političkom planu, tj. iznošenju onih elemenata koji bi u integracionim zahvatima mogli pozitivno da se odraze na političku konsolidaciju zemalja u razvoju, ili kako ih autor naziva »zemalja trećeg svijeta«. Isto tako izostalo je i iznošenje mjera koje bi upravo socijalističke zemlje trebale i mogle da poduzmu da se pozitivni ekonomski tokovi potpomognu, i da se tako posredno utječe na opći politički pravac razvoja.

Za razliku od dosta sumarnih pregleda integracije zemalja Zapadne Evrope i zemalja u razvoju Artur Bodnar, koji inače važi u Poljskoj za jednog od najboljih poznavalaca problema ekonomske suradnje u SEV-u, skoro polovinu svoje knjige posvetio je socijalističkim zemljama i procesu njihove integracije. U želji da pruži jednu širu sliku problema koji postoje u odnosima između socijalističkih zemalja, i koji naravno utječu na tempo integracionih kretanja, autor je pošao od iznošenja onih elemenata koji usporavaju i otežavaju razvoj međudržavne suradnje iznoseći pri tome niz interesantnih i originalnih podataka. Da bi još bolje podvukao te objektivne uvjete, on je izvršio i komparaciju između pojedinih zemalja zaključujući da između njih postoje osjetne ekonomske, demografske i geografske razlike. Što posebno dolazi do izražaja u radu prve međunarodne organizacije socijalističkih zemalja – Savjetu za uzajamnu ekonomsku pomoć. Upravo, u krilu te organizacije razlike u pogledu privredne razvijenosti između pojedinih članica su veoma visoke (raspon 1:3) i znatno su više od onih u EEZ (raspon 1:2). Uspoređujući tako obje integracione grupacije autor se posebno osvrće na niz razlika koje između njih postoje. Upravo, u krilu te organizacije razlike u pogledu privredne razvijenosti između pojedinih članica su veoma visoke (raspon 1:3) i znatno su više od onih u EEZ (raspon 1:2). Uspoređujući tako obje integracione grupacije autor se posebno osvrće na niz razlika koje između njih postoje.

zlika koje između njih postoje na ekonomskom planu, ukazujući da zemlje SEV-a proizvode danas više od 30% svjetske industrijske proizvodnje, ali da njihovo učešće u međunarodnoj trgovini iznosi samo oko 11%, dok analogne cifre kod EEZ-a (23% i 40%) jasno pokazuju da je faktor međunarodne podjele rada tamo znatno prisutniji i da su one još uvijek značajni dio svjetskog tržišta. Razumljivo je da osjetne razlike koje postoje u bazi djeluju i na postavljanje obje grupacije na svjetskom tržištu, ali je sasvim sigurno da i određeni subjektivni faktori utječu na postojeće razlike između EEZ i SEV. O njima Bodnar nije ništa rekao, tako da se dobiva utisak da on svu težinu problema postavlja isključivo na objektivne postojeće razlike u pogledu privredne razvijenosti, kojima nastoji u najvećoj mjeri obrazložiti i drukčije zadatke EEZ-e odnosno SEV-a.

Problem osjetnih raspona u pogledu privredne razvijenosti unutar SEV-a i dalje ostaje kao snažna kočnica u pravcu jačeg povezivanja, taj faktor je imao i danas ima svoje značajne ekonomske i političke aspekte, koje Bodnar nije na žalost detaljnije obrazložio. Posebno se nije upuštao u analizu suvremenog stanja unutar organizacije što pruža dosta mogućnosti za pronalaženje odgovarajućeg materijala, a naročito za vršenje jedne analize odnosa između objektivnih i subjektivnih snaga koje ometaju brži razvoj zajedničke suradnje.

Bodnar je veću pažnju poklonio planovima za rješavanje sadašnjeg stanja unutar organizacije, navodeći da prilagodavanje privrednog sistema država članica, bolje korištenje intenzivnih faktora privrednog rasta i slobodnije postavljanje privreda (naročito na polju vanjske trgovine) može dati značajne rezultate za buduće djelovanje organizacije, a i za same članice SEV-a. To su zapravo u velikoj mjeri i zadaci privrednih reformi, koje su u toku u većini istočnoevropskih država, za koje Bodnar smatra da će pozitivno utjecati na jačanje privredne suradnje i povezivanja unutar organizacije. Jače povezivanje sa svijetom i intenzivnije prisustvo na svjetskom tržištu treba da omoguće dinamičniji razvoj odnosa u Savjetu. Upravo taj brži razvoj integracionih veza između članica SEV-a za Bodnara je povezan s podizanjem nivoa privredne razvijenosti i životnog standarda svake pojedine zemlje, jer će u fazi kad se ti

nivoi budu nalazili na otprilike istom nivou, organizirana suradnja znatno brže poteći. To Bodnara navodi na zaključak da upravo »princip postepenosti u razvoju socijalističke privredne integracije ima velik značaj«, naročito ako se ima u vidu da je dosadašnji mehanizam u velikom stupnju pogodio ograničavanju procesa povezivanja.

Knjiga Artura Bodnara gledana u cjelini predstavlja svakako jedan zanimljiv pokušaj da se izvrši komparativan prikaz različitih oblika integracije. Bez obzira na, donekle, neravnomjernu raspodjelu sadržaja i znatno veći prikaz rada SEV-a autor je uspio pružiti sumaran prikaz suvremenih integracionih kretanja. Međutim, upravo u želji da kombinira ekonomske i političke momente, odnosno da ukaže na relevantnost oba aspekta, Bodnar ekonomista je znatno više došao do izražaja. To posebno vrijedi za analizu odnosa u socijalističkom svijetu, koja je s ekonomske tačke gledišta dana veoma korektno i precizno, ali je politička dimenzija problema u velikoj mjeri izostala. Razvoj odnosa između socijalističkih država članica SEV-a nerazdvojivo je povezan s kretanjem njihovih ekonomskih veza, a čitav niz političkih tendencija u suvremenom socijalističkom svijetu ima svoju bazu upravo u ekonomskim formama veza. Sam naslov knjige upućivao je na mišljenje da će o tome biti znatno više rečeno, tim prije što je pitanje nacionalne samostalnosti usko povezano i s ekonomskim i političkim faktorima, kako na Zapadu tako i na Istoku. Pored toga, dajući jedan dosta kratak prikaz zapadnoevropske integracije autor je veoma malo prostora posvetio de Gaulleovoj politici i njegovim evropskim koncepcijama u kojima upravo EEZ ima značajno mjesto.

No, i pored tih zamjerki knjiga A. Bodnara, koja je u istočnoevropskim zemljama prvenac svoje vrste, zaslužuje pažnju. Dinamični i bogati procesi internacionalizacije veza prikazani su na jednom mjestu, iznesen je niz originalnih zapažanja i po svemu sudeći stvoren je teren za nastanak novih radova, koji mogu pomoći u dubljem osvjetljavanju složenog problema odnosa između samostalnosti pojedine države i internacionalizacije veza unutar integracionih skupina.

O NACIONALNOM PITANJU

Zbornik tekstova, priredili: Miloš
Nikolić, David Atlagić

Izdavanje: »Sedma sila«, Beograd 1967.

Zbornik tekstova »O nacionalnom pitanju«, što su ga priredili M. Nikolić i D. Atlagić, nesumnjivo je značajan, kako za političku teoriju, tako i za aktuelnu društvenu praksu u našoj višenacionalnoj socijalističkoj zajednici.

Nacijom, nacionalnim pitanjem i međunacionalnim odnosima, bavili su se klasici marksizma, kao i brojni učenjaci i političari-praktičari, nastojeći da razviju cjelovitu marksističku teoriju nacije i nacionalnog pitanja. Ono je bilo predmet mnogih studija, napisanih u nas s pretenzijom da objasne ovaj, veoma kompleksan fenomen u Jugoslaviji. Mnogi u tome često i nisu uspjeli.

Intencija sastavljača Zbornika bila je, kako i sami autori ističu, prije svega da »... pomogne svestranijem i adekvatnijem razumijevanju sadašnjih društvenih procesa u našoj višenacionalnoj socijalističkoj zajednici« (Uvod, str. 5).

Tekstovi Zbornika podijeljeni su u dva dijela. Prvi dio, *O naciji i nacionalnom pitanju*, sadrži tekstove, koji objašnjavaju problematiku, kao što je nastanak i razvoj nacije, radnički pokret i nacionalno pitanje, internacionalizam, nacionalni interes, nacionalizam.

Već su teoretičari međunarodnog radničkog pokreta Marx i Engels, izložili misao da su odnosi među nacijama, kao i cjelokupna društvena struktura nacija, nerazdvojivo povezani s povijesnim razvitkom. Zato nije slučajno što su autori, doduše fragmentarno, izložili, nama već poznata najvažnija djela Marxa, Engelsa i Lenjina, kao i teoretičara nacije i nacionalnog pitanja u nas E. Kardelja.

Pišući i danas izuzetno aktuelnu studiju »Razvitak slovenačkog nacionalnog pitanja«, Kardelj je izložio i marksističku teoriju o naciji i nacionalnom pitanju.

Drugo poglavlje, Odnos radničkog pokreta prema nacionalnom pitanju, sadrži najvažnije tekstove Marxa, Engelsa, Lenjina, kao i srpskih revolucionera D. Tucovića i S. Markovića, pružajući nam instruktivne interpretacije na-

cije u okviru međunarodnog radničkog pokreta s djelomičnim osvrtno na radnički pokret u našoj zemlji.

Treće poglavlje, Internacionalizam, nacionalni interes, nacionalizam, upozna je nas s tekstovima Marxa, Engelsa i Lenjina na te teme.

Već je Lenjin isticao misao o nepomirljivosti s nacionalizmom, pa ma kakav on bio i davanju prioriteta internacionalizmu, tj. spajanju svih nacija u, kako kaže Lenjin, »više jedinstvo...«, u internacionalnu ljudsku zajednicu, u kojoj bi sve nacije bile ravnopravne. Proletarijat, jedina progresivna snaga društva, nužno mora da vodi borbu protiv ugnjetavanja nacija i svih drugih oblika privilegija jedne nacije nad drugom. I to sve dotle dok jedna nacija ugnjetava druge nacije, ona ne može biti slobodna (Marx-Engels). U ovom poglavlju prezentirani su i članci naših autora Tita, Kardelja, Crvenkovskog, Hadži-Vasileva, M. Popovića i D. Petrovića, koji razmatraju ovu problematiku u našoj zajednici.

U drugom dijelu Zbornika, *Revolucionarna borba za nacionalno i socijalno oslobođenje naroda Jugoslavije*, sistematizirani su tekstovi koji obrađuju nacionalno pitanje u kraljevini Jugoslaviji, nacionalno pitanje u NOB i nacionalno pitanje u uvjetima razvoja socijalizma i samoupravljanja.

Poslije stvaranja države SHS, 1918-1920. godine pokazalo se da je nova država opterećena brojnim proturječnostima. Glavni razlog tomu treba tražiti u neriješenom nacionalnom pitanju. Velikoserpski hegemonisti isticali su postojanje Srba, Hrvata i Slovenaca dok o Makedoncima i Crnogorcima nije bilo ni riječi (Tito). O kompleksnosti nacionalnog pitanja u tom periodu, govore nam brojni tekstovi naših autora i rezolucije o nacionalnom pitanju uvrštene u ovaj Zbornik.

Izlažući tekstove o nacionalnom pitanju u toku NOB, autori su se služili člancima Tita, Kardelja, Hadži Vasileva i odlukama II zasjedanja AVNOJA. Iz sklopa problema o nacionalnom pitanju, posebnu pažnju zaslužuje uloga KPI u rješavanju tog fenomena u toku NOB i kasnije.

Zadnje poglavlje, Nacionalno pitanje u uvjetima razvoja socijalizma i samoupravljanja, svakako danas najaktuelnije, razmatra tekstove klasika, kao i naših autora Tita, Kardelja, Bakarića,

Koliševskog, Hadži Vasileva, Vlahovića, Crvenkovskog i drugih, koji ovaj problem obrađuju s raznih aspekata.

Nesumnjivo, dati jedan sistematičan pregled značajnih tekstova veoma je koristan posao. Time se pruža instruktivan materijal za sve one kojima ovi tekstovi i ovi problemi nisu bili temeljitije i cjelovitije poznati.

Ali, s obzirom na značenje nacionalnog pitanja u cjelini suvremenog socijalističkog pokreta s jedne strane i u nas, s druge, bilo je neophodno i bezuvjetno da se ovakav Zbornik pr prati studioznim uvodom. U njemu bi se morao izložiti historijski kontekst tekstova i stavova, neophodna revalorizacija onog što je preživjelo, kao i aktualna afirmacija onog što je metodološki i teorijski relevantno upravo za nacionalni aspekt i naše društvo. Bez takve uvodne studije cijela zamisao znatno gubi na vrijednosti i htijenju.

Stefica Deren

CANADIAN SLAVIC STUDIES - REVUE CANADIENNE D'ETUDES SLAVES

izdaje: Loyola College, Montreal, Canada

Pojava novog časopisa pod gornjim naslovom zaslužuje izvjesnu pažnju naše javnosti, a pogotovo užeg kruga zainteresiranih stručnjaka, već zbog same činjenice što je Jugoslavija jedna od zemalja koje ulaze u zacrtane okvire obrade. Časopis je počeo izlaziti u proljeće prošle godine kao tromjesečnik, a njegova je namjena prilično jasno izražena u uvodnom članku glavnog urednika, profesora povijesti Charlesa Schlacksa: »Ovaj bi časopis trebao biti mjesto za rasprave i odraz zbiljanja u Sovjetskom Savezu i u Istočnoj Evropi, prije i poslije 1917. godine. Pod Istočnom Evropom mislimo na slavenske narode Bugarske, Čehoslovačke, Poljske i Jugoslavije, kao i na neslavenske narode Albanije, Njemačke Demokratske Republike, Grčke, Mađarske i Rumunjske. U prvom broju donosimo kako »istočne«, tako i »zapadne« pglede u odnosu na te zemlje. Željeli bismo s takvim načinom pristupa nastaviti i u

slijedećim brojevima, te pozivamo dobronamjerne ljude širom svijeta, uključivši Sovjetski Savez i Istočnu Evropu, da nam dostave naučne priloge s područja kojima se bave.»

Koja su to područja, vidljivo je kako iz sadržaja prvih brojeva, tako i iz posebnog dodatka »Bibliografija«, gdje se, među ostalim, spominju: književnost, nauka o jeziku, povijest, zemljopis, međunarodni odnosi, politika, pravo, ekonomija, sociologija, filozofija, teologija i umjetnost. Imajući u vidu stručne časopise s kojima se češće susrećemo, broj tih predmeta se čini velik, i možda prevelik za serioznu obradu na svim spomenutim poljima. Međutim, treba uzeti u obzir činjenicu da časopis izlazi u zemlji koja je i geografski, a i po raznim drugim kriterijima prilično udaljena od zemalja kojima posvećuje svoje stranice, da je to prvi korak u pristupu manje-više specifičnim problemima kojima se u toj sredini dosad nije poklanjala veća pažnja, te da, koliko se saznaje od izdavača, ovakav početak s vremenom treba da rezultira iskustvima, koja će pridonijeti stvaranju određenije fizionomije jednog ili, možda, više časopisa. Uzevši to u obzir, pojavu »Canadian Slavic Studies« treba pozdraviti; to tim više, zbog čvrsto izražene želje uredništva da u redove suradnika okupi širok krug stručnjaka iz raznih zemalja, te da u što većoj mjeri suraduje s naučnim institucijama iz Albanije, Bugarske, Čehoslovačke, Grčke, Jugoslavije, Mađarske, Njemačke Demokratske Republike, Poljske, Rumunjske i Sovjetskog Saveza. Prvi su rezultati već vidljivi, a daljnji će vjerojatno uslijediti već iz najjednostavnijih oblika suradnje, kao što su razmjena časopisa, knjiga i bibliografskih podataka.

Što se Jugoslavije tiče, čini se da nije neumjesno podsjetiti da se prilozima naših stručnjaka u časopisu u kojem je riječ može javnost drugog kontinenta na adekvatan način upoznati s različitim problemima, a da se jugoslavenskim izdavačima pruža mogućnost da pod povoljnim uvjetima oglašavaju svoja izdanja.

Časopis je dvojezičan (prilozi se objavljuju na engleskom ili na francuskom jeziku), podijeljen na uobičajene odsjeke – članci, bilješke, prikazi, primljene knjige, a da bi se stekla potpunija slika, evo i nekoliko naslova čla-

naka objavljenih u prva dva broja: »Proučavanje unutrašnjih faktora koji određuju sovjetsku vanjsku politiku«, »Svemirsko pravo u socijalističkim državama Istočne Evrope: Čehoslovačka, Mađarska i Jugoslavija«, »Da li je u slavenskim zemljama postojalo autohtono pismo prije Ćirila i Metoda?«, »Arabska ili Apokalipsa?«, O osnovnoj ideji Gogoljeve pripovijetke »Nos«, »Ruska ambasada u Parizu, 1881–1898«, memoari Nikolaja Giersa« (u nastavcima).

B. B.

»PREGLED« 1967.

Čitaocima koji prate našu periodiku »Pregled« je poznat kao seriozan časopis za društvena pitanja koji po problematici nije možda uvijek aktuelan kao neke druge revije koje se, ponekad otkako, upuštaju u ekskluzivna tumačenja onog najaktuelnijeg za čije pravo sagledavanje ipak treba određena vremenska distanca. Međutim, izgleda da se kod redakcije »Pregleda« radi o promišljenoj orijentaciji po kojoj ona svoj časopis prvenstveno namjenjuje akademskoj publici, zainteresiranoj da u svakom broju iznade ozbiljan tretman važnih pitanja društvenih i humanističkih nauka čije se važenje proteže van granica aktuelnog historijskog trenutka i dopire do mnogo dalekosežnije dimenzije, što naravno ne znači da »Pregled« nije dostupan i širim slojevima čitalaca. Takva situacija časopisa u izvjesnom je smislu i odraz njegove 57-godišnje tradicije koja ga je učinila, u najrazličitijim društvenim prilikama, značajnim činiocem u stvaranju i poboljšavanju kulturne atmosfere u Bosni i Hercegovini, što redakciji nameće specifične obaveze u pogledu očuvanja njegova renomea.

Osnovna orijentacija »Pregleda« produžena je i u 1967. godini. Časopis se pojavio u tri dvobroja (januar-februar, juli-august i novembar-decembar) i u šest redovnih brojeva. U svakom od njih redakcija je nastojala da donese priloge iz oblasti raznih društvenih nauka (filozofije, politike, ekonomije, prava, književnosti i sl.) te su čitaoci uvijek bili u prilici da prate široku naučnu problematiku koja im je omogućavala uvid u niz složenih problema

društvenog života. Kao i ostali časopisi, i »Pregled« ima više stalnih rubrika: pored članaka, posebno treba spomenuti rubriku osvrta i prikaza u kojoj redakcija s uspjehom prati aktualna zbivanja kao i izdavačku djelatnost tako da je u mogućnosti da na vrijeme upozna čitaoce s najznačajnijim knjigama, izdanjima i publikacijama. Tome na osobit način pridonosi i iscrpna bibliografija (na kraju svakog broja) koja u velikoj mjeri nedostaje nekim drugim časopisima. Redakciji se može jedino prigovoriti što ne donosi redovnu rubriku »Međunarodni pregled« u kojoj je prošlih godina bilo nekoliko izvanrednih priloga.

Ako bismo se u kratkom prikazu ovogodišnjeg izdanja »Pregleda« htjeli osvrnuti na najznačajnije priloge iz pojedinih oblasti, onda bi svakako trebalo poći od filozofije i spomenuti nekoliko zapaženih članaka. Tu prije svega mislimo na radove Abdulaha Šarčevića »Utopijska razvedenost neizgubljenost i umjetnost« (broj 1-2) i »Dijalektika i građansko društvo« (broj 6). U prvom od njih autor postavlja pitanje – jesu li se sva naša očekivanja rastvorila u magiji, mistici i politici postojećeg – i, nakon zanimljivog raspravljanja o pjesničkom kao utopijskom, kao svijetu bez prisilne vladavine i kao prisutnosti nemogućeg, zatim o pogledima Schillera i Blocha i o uvidu u propadanje arhetipova i metafizike, dolazi do zaključka da je svijet univerzalnog postvarenja, u koji je upalo naše suvremenništvo, moguće transcendirati samo posredstvom »najviše ljudske slobode« koju on, slijedeći von Wiese, otkriva u estetičkom stanju duha i u utopijskom »carstvu ljepote« koju izriče pjesnik kao čovjek u čovjeku; u drugom radu, Šarčević je interpretirao fundamentalnu misao da dijalektika građanskog društva sa svojim principima apstrakcije, rada i diferencije, nužno posreduje kritiku samog građanskog društva kao kritiku apstraktnog mišljenja koja omogućuje punu i supstancijalnu slobodu pošto je ova dosad postojala samo kao ideja slobode i svijet o slobodi.

Od ostalih priloga iz oblasti filozofije treba spomenuti i rad Vojina Simeunovića »Križa filozofije i teorija društva« (broj 3) i »Fenomenološki egzistencijalizam Merleau-Pontyja« (broj 1-2). Nakon zanimljivog izlaganja odnosa Herberta Marcusea prema marksističkoj filozofiji, Simeunović je došao

do stava da je hegelijanski sistem doista bio posljednja filozofija i da se nakon nje svaka misao o društvu može javiti samo kritička teorija samog društva; sa svoje strane, Gojković je pokušao pokazati zašto se egzistencijalistička misao Merleau-Pontyja ne može zadovoljiti esencijalističkim nacrtom jedinstvene ideje svijeta i završio pitanjem koje nagovještava jednu moguću interpretaciju same marksističke filozofije – ako se Merleau-Pontyju prebacuje »subjektivizam«, šta raditi s Marxom »subjektivistom« koji u »Tezama o Feuerbachu« vidi nedostatak čitavog materijalizma u tome što prirodu nije uzimao subjektivno?

Zanimljivi su i napisi Zarka Vidovića »Fenomenologija i ontologija« (broj 9), Kasima Prohića »Filozofsko-sociološka analiza strukture građanskog društva u djelu L. Koflera« (broj 10) i Miloja Petrovića »Marksova kritika Feuerbahovog ontološkog materijalizma«. Vidović je na odlučan način istakao ideju da je moguće tačno pojmovno razgraničenje fenomenologije i ontologije i da se ono u našem vremenu opasnog ideološkog relativizma i sofizma, čak i imperativno nameće; Prohić je, ne umanjujući vrijednost i zanimljivost Koflerove interpretacije Marxa, ukazao istovremeno na potrebu da se Marxova misao pokuša problematizirati kao jedinstveno nastojanje da se obzor novovjekov historijskog zbivanja svede na njegov pravi povijesni izvor odnosno da se na Marxovom tragu, pokuša prevladati svaki filozofski pristup cjelini povijesnog sklopa; najzad, Petrović završava svoj članak konstatacijom da je Marx, prevladavajući i Hegela i Feuerbacha kao različito spekulativne ideologe, stavio u osnov svojih filozofskih razmatranja svijeta i čovjeka pojam prakse i da unutar Marxove koncepcije svijeta ontologija kao nauka o biću po sebi izvan čovjeka i izvan historije nije moguća.

Iz oblasti političkih nauka i sociologije čitaocima takode treba preporučiti nekoliko interesantnih priloga. Tako je Andrija Krešić pokušao u dva nastavka svog rada »Politika i ljudska zajednica« (broj 10 i 11-12) pokazati da je komunizam realna mogućnost za čovječanstvo onoliko koliko je već realnost odnosa u komunističkim organizacijama radnika. Nikakav strateški cilj ne može se dostići ako u svakom koraku taktike nema nešto od strateškog cilja, tj.

ako se strategija ne ostvaruje u taktici. Prema tome nema istinske ljudske zajednice ako ta zajednica već ne postoji kao komunistička organizacija.

Eduard Kale je u članku »Historijska uloga komunističke partije« (broj 5) upozorio na historijske transformacije kroz koje je partija proletarijata prošla u svom razvitku od ilegalne organizacije koja priprema i izvodi revoluciju do vladajuće snage u društvu koja neminovnošću historijskih determinizama dolazi u opasnost da se do kraja birokratizira ako na vrijeme ne uoči tu opasnost i ne odupre joj se. Radovan Vukadinović je, obrađujući jednu izvanredno aktuelnu temu u prilogu »Vanjskopolitičke koncepcije SAD prema evropskim socijalističkim zemljama« (broj 9) dobro uočio značajnu činjenicu da »selektivna koegzistencija između kapitalističkih i samo jednog dijela socijalističkih zemalja nije moguća i da bi tek u razdoblju znatno zdravijih međunarodnih odnosa američka politika mostova mogla pridonijeti popuštanju zategnutosti na evropskom kontinentu a samim tim i pozitivnijem razvoju međunarodnih odnosa u cjelini«. Najzad, u obimnoj raspravi »Zajednica i društvo« (broj 3), Halim Mulaibrahimović je, interpretirajući sociološke poglede Karla Marxa, Ferdinanda Tönniesa i Maxa Webera o odnosu ova dva društvena oblika, zaključio da nema nikakvog opravdanja da se ova tri mislioca sektaški isključuju, već obratno, da bi kritičko uključivanje ne samo Tönnisovog sadržajnog učenja o tipovima zajednice i društva već i Weberovih instrumentalno-naučnih kategorija obogatilo sadržaj jedne marksističke sociološke koncepcije o ovim problemima i dalo im širu teoretsku podlogu. Za naučnu disciplinu, koja se danas najčešće naziva sociologijom kulture, bio bi svakako značajan rad Nikole Kovača pod nazivom »Goldmanova sociološka istraživanja romana« (broj 1-2). Autor je u njemu pokazao kako je Lucien Goldman svojim sociološkim studijama na području književnosti nesumnjivo obogatilo ovu oblast i osvjetlio sfere uzajamnog prožimanja društveno-historijskih fenomena i estetički strukturalizam te proširio moguće pristupe umjetničkom djelu pa se zato može uvrstiti u plodne metode književnog istraživanja pod pretpostavkom da istinska snaga isključivosti

Relativno mnogo prostora »Pregled« je u 1967. ustupio problemima ekonomskih nauka, mada su neki napisi bili takve vrste da bi prije spadali u neki strogo stručni časopis nego u reviju koja se bavi pitanjima šireg društvenog značenja. Od napisa koji odmah privlače pažnju treba spomenuti »Opšti pogled na inflaciju u Jugoslaviji« (broj 7-8) Pavla Domančića u kojem autor, ozbiljnom i dokumentiranom analizom, nastoji da dopre do inflatornih činilaca u našoj privredi i na kraju dolazi do zaključka da razvijanjem do maksimuma principa poslovnosti u odnosima s privrednim organizacijama i podržavanjem racionalnog plasmana sredstava, bankarski sistem može dati veliki doprinos općim naporima i suzbijanju inflacije. No, završava Domančić, neophodno je i simultano i sinhronizirano dejstvo svih mjera ekonomske politike, posebno onih kojim se osigurava realizacija politike raspodjele društvenog dohotka i formiranja akumulacije. Svojom aktuelnošću ističe se i članak Hasana Hadžiomerovića »Problem zaposlenosti u Marksovom 'Kapitalu'«: u njemu je Hadžiomerović, ispitujući između ostalog i odnos demografskog i ekonomskog faktora u modernom svijetu sa stanovišta nekih osnovnih ekonomskih zakonitosti iz Marxovog »Kapitala«, izrazio mišljenje da se osnovni problem našeg suvremenitstva – zaposlenost – može riješiti prvenstveno unapređenjem odnosa i suradnje u svjetskim okvirima i iznalaženjem novih mogućnosti i kriterija međunarodne suradnje i pomoći ne samo u prometu materijalnih dobara za egzistencijalnu potrošnju već i dobara, znanja i tehnike koja čine pretpostavku ekonomskog razvoja. Za čitaoca koji se bavi problemima ekonomike bit će zanimljiv i članak Vojislava Zeremskog »Jedinstvo radne organizacije u sistemu raspodjele dohotka u radnim jedinicama« (broj 10) u kojem autor zaključuje da organizacija po radnim jedinicama pridonosi jačanju jedinstva radne organizacije jer objektivizira, kompenzira i sublimira sve parcijalne interese u jedan jedinstveni. O problemima vanjske trgovine pisali su: s teoretskog aspekta Ostar Kovač (»Utjecaj spoljne trgovine na društvenu reprodukciju«, broj 3) prema kome je uvođenje novijih instrumenata ekonomske analize omogućilo kod nas dalju stvaralačku razradu mnogih problema a među njima i pitanja spoljne trgovine u vezi s procesom društvene reprodukcije, i Vuk Vi-

naver s historijskog («O jugoslovensko-sovjetskoj trgovini između dva rata», broj 1-2). Vinaver je u stvari dao kratak pregled političkih prilika u predratnoj Jugoslaviji koja iz političkih razloga nije htjela da uspostavlja trgovinske odnose sa SSSR-om sve do samog početka rata. O ostaloj ekonomskoj problematici »Pregled« je također donio nekoliko priloga: Asim Stranjak pisao je o osnovnim ekonomsko-političkim efektima potrošačkih kredita (broj 3), Zvonimir Baletić o tendencijama mijenjanja strukture poljoprivrede SAD (broj 5), Dušan Pirc o nekim pitanjima cijena, ličnih dohodaka i produktivnosti (broj 6), Ljubo Božić o problemima »staračkih« poljoprivrednih gazdinstava i domaćinstava u Bosni (broj 7-8) itd. Na posebno zanimljiv način aktualizirao je, u našim prilikama, problem konkurencije na svjetskom tržištu Stjepan Lovrenović (broj 4). Prema njemu, opreznost kod otvaranja našeg domaćeg tržišta prema inozemstvu prirodno se nameće i pri rješavanju i svih ostalih, s tim tijesno povezanih brojnih pitanja kao što su: angažiranje stranog kapitala u zemlji, transfer kapitala (dobiti) iz zemlje u inozemstvo, zaduživanje domaćih privrednih organizacija u inozemstvu i sl.

Ostalim naučnim disciplinama »Pregled« je u ovoj godini posvetio manje pažnje, što je možda i opravdano jer se uglavnom radi o stručnim problemima za koje svakodnevni čitalac nema mnogo vremena ni interesa. Tako su iz oblasti historije objavljena samo dva značajnija priloga (Luka Đaković: »Istorijski aspekt nacionalnosti u Bosni i Hercegovini« i Vuk Vinaver: »Pašić, radikali i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1919-1926, oba u broju 9); iz oblasti prava jedan (Živko Anzulović: »Stučka i njegov prilog sovjetskoj teoriji prava« u broju 4); iz oblasti lingvistike također jedan (Muhamed Filipović: »Nacrt teza za proučavanje odnosa jezika i filozofije« u broju 4) i sl.

Što se tiče problematike koja se u većini časopisa naznačuje kao »Društveni život«, treba reći da je »Pregled« gotovo u svakom broju nastojao da donese bar po jedan prilog iz njenog domena i da na taj način uspostavi relaciju s nekim neposredno aktuelnim problemom. Tako je Midhat Šamić istakao neke veoma značajne probleme organizacije i metoda univerzitetske nastave (broj 1-2); Vidak Aligrudić pisao je o nužnosti re-

gionalnog usmjeravanja u razvojnoj politici Bosne i Hercegovine (broj 3); u polemikama oko jezičnih pitanja u Bosni i Hercegovini bio je zapažen članak Srdana Jankovića («Pogled na bosansko-hercegovački međuvarijantni jezički tip«, u broju 5); polemike Muhameda Filipovića i Jovana Vukovića oko nekih jezičkih problema, koje su naišle na rezonancu i u javnosti (brojevi 3 i 6) valja također spomenuti zbog specifičnog toka okolnosti oko njih; zatim, zanimljivo koncipiranu i uspješno izvedenu diskusiju o reorganizaciji SKJ (broj 7-8) u kojoj su učestvovali mnogi naučni i politički radnici; osvrt Bogdana Krizmana na knjigu Vladimira Dedijera o sarajevskom atentatu, itd. Uglavnom može se reći da je redakciji »Pregleda«, pored čisto akademskih tema, koje čine glavni dio njene preokupacije, pošlo za rukom da se uključi u najvažnija pitanja društvenog života i da ne ostane po strani njih već da im pristupi s ozbiljnog naučnog stanovišta.

U rubrici prikaza »Pregled« je s uspjehom pratio najnovija izdanja naših izdavačkih kuća tako da su glavna djela iz oblasti filozofije, političkih i socioloških nauka, historije i ekonomije, koja su u toku godine bila prevedena ili napisana od strane domaćih autora, većinom prikazana i prokomentirana. »Pregled« je donio i osvrte na najvažnije naučne skupove održane u 1967. godini; u tom pogledu treba naročito spomenuti iscrpan i brižljivo uređen osvrt Alekse Buhe na IV zasjedanje Korčulanske škole, kao i kritički prikaz Vojna Simeunovića (broj 6) o simpoziju »Marx i savremenost«, održanog povodom 100-godišnjice izlaska »Kapitala«.

Redakciji »Pregleda« mogli bismo staviti jednu načelnu zamjerku - što nema stalnu rubriku prijevoda kojom drugi časopisi, donoseći novije radove (članke, eseje i sl.) poznatih stranih, zapadnih i istočnih mislilaca, znaju i te kako privući pažnju čitalaca i da im na taj način prezentiraju aktuelno stanje društvene misli. »Pregled« je u toku 1967. godine donio samo četiri takva prijedora (Paul Mattick, Georg Lukacs, Edward Rossset i Claude Prévost) koji su, istina, bili veoma zanimljivi, ali ipak nisu mogli da popune jednu osjetnu prazninu.

Pri kraju godine »Pregled« je doživio i personalnu izmjenu redakcije. Od njenog ranijeg sastava ostao je samo je-

dan član dok su umjesto ostalih pridošli uglavnom mladi ljudi. Sama redakcija (sa sedam umjesto ranijih dvanaest člana) u potpunosti je operativniji i po-

našim poznatim naučnim radnicima, koji su dosljedno proveli zamišljenu orijentaciju časopisa i kroz dugogodišnji rad u njemu stvorili mu ozbiljnu repu-

U slučaju ove opće teme bit će naj-
vjerovatno i razmatranje pravnih
Nakon od ovog izdavanja bit će naj-
vjerovatno i razmatranje pravnih

KOLOKVIJ O DVJETIMA
REFORMA

Dana 24. 11. 1967. održan je kolokvij
na temu: "Ekonomika i politika u opće-
tina ekonomije. Urednik izdavanja pod-
nio je dva bibliografska izvješća (zaključak
bibliografskih radova u Narodnoj knjizi
je slobodno dostupno) i zaključak.

DISKUSIJA O TEMI
SOCIJALIZAM I ROKO-
NOVČANI ODNOSI

Na Fakultetu političkih nauka u pro-
sinu 1967. u organizaciji Socijalističkog
kolektiva Hrvatske održan je sastanak u
temu: "Socijalizam i rokovanjski odnos
način. Urednik izdavanja podnio je dva
bibliografska izvješća (zaključak
bibliografskih radova u Narodnoj knjizi
je slobodno dostupno) i zaključak.

BOVAK
IRVINA T. SONDERA

U prosinu 1967. u Zagrebu je kao
gost predavao profesor Irvin T. Sondera
na temu: "Socijalizam i rokovanjski odnos
način. Urednik izdavanja podnio je dva
bibliografska izvješća (zaključak
bibliografskih radova u Narodnoj knjizi
je slobodno dostupno) i zaključak.

RAZGOVOR S POMOĆNI
KOM POTPREDSJEDNIK
SJEDINIŠTENH AMERICIKIH
DRŽAVA

Na sastanku predavao je
predavao predavao predavao
na temu: "Ekonomika i politika u opće-
tina ekonomije. Urednik izdavanja pod-
nio je dva bibliografska izvješća (zaključak
bibliografskih radova u Narodnoj knjizi
je slobodno dostupno) i zaključak.

DISKUSIJA O REVOLUCIJI
U POLITIČKOM
BRUŠTU

U 14. 11. 1967. u Političkom društvo
na temu: "Ekonomika i politika u opće-
tina ekonomije. Urednik izdavanja pod-
nio je dva bibliografska izvješća (zaključak
bibliografskih radova u Narodnoj knjizi
je slobodno dostupno) i zaključak.

DISKUSIJA O TEMI
ECONOMY I HIGH RATE
POLITICAL

U Zagrebu predavao je dugogodišnji
predavao predavao predavao
na temu: "Ekonomika i politika u opće-
tina ekonomije. Urednik izdavanja pod-
nio je dva bibliografska izvješća (zaključak
bibliografskih radova u Narodnoj knjizi
je slobodno dostupno) i zaključak.